

UNIVERZITET U SARAJEVU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA HISTORIJU, KATEDRA ZA HISTORIJU
UMJETNOSTI

Metamorfoza Bašćaršije od 15. do 19. stoljeća
(Završni magistarski rad)

Student: Razija Zukanović

Mentor: Doc. dr. Haris Dervišević

Sarajevo, 2021.

SADRŽAJ

UVOD	3
1. ŠTA JE BAŠČARŠIJA ?	5
2. BAŠČARŠIJA KAO ŽIVO TKIVO	7
2.1. Srednjovjekovni trg	7
2.1.1. Tornik	9
2.1.2. Kolobara han	13
2.2. Vrijeme procvata	17
2.3. Baščaršijske ulice i dućani	19
2.3.1. Mehmed-begov bezistan, mahale i Baščaršijska džamija (džamija Havadže Duraka)..	27
2.3.2. Firuz-begov hamam	29
2.3.3. Džamija Muslihuddina Čekrekčije	33
2.3.4. Sebilj	35
2.3.5. Život na čaršiji u osmanskom periodu	36
2.4. Vrijeme obnove	39
2.4.1. Sarajevska čaršija nakon provale Eugena Savojskog	40
2.4.2. Daire.....	43
2.4.3. Obnova Baščaršijske i Čekrekčijine džamije.....	47
2.5. Vrijeme stagnacije	49
2.6. Kasnije intervencije	50
ZAKLJUČAK	54
LITERATURA	56
ILUSTRACIJE	60

UVOD

Cilj ovog rada je definisati prostor Bašćaršije, te prikazati i objasniti razvoj tog prostora i objekata koji mu pripadaju, prateći period od 15. do 19. stoljeća. Rad će prikazati život Bašćaršije, faze u kojima objekti nastaju i nestaju u skladu s vremenom i potrebama koje vrijeme nameće. U te objekte spadaju Kolobara han, Mehmed-begov han, Firuz-begov hamam, Bašćaršijska džamija, Čekrekčijina džamija i sebilj, ali je važno spomenuti i ulice Bravadžiluk, Halvadžiluk, Kazandžiluk, Bazardžani, Halači i Abadžiluk, gdje su se nalazili dućani s robom o kojoj su pisali čak i strani putopisci. Tako će rad, na osnovu promjena u arhitekturi Bašćaršije, dati i zaključke o životu ljudi u ovom vremenskom periodu. Prvo poglavlje objašnjava pojam „Bašćaršija“ i navodi razliku između termina čaršije i Bašćaršije, te zašto se ta dva pojma i danas poistovjećuju, a ne bi trebali. Osim ukazivanja na javljanja i nestajanja pojedinih arhitektonskih objekata, u radu će se nastojati podcrtati veza između života ljudi i arhitekture, što je u biti jedno od pitanja urbane antropologije – odnosno na koji način utječu jedno na drugo. Drugo poglavlje tematizira postojanje srednjovjekovnog trga na prostoru Bašćaršije, što za sobom povlači i pitanje kontinuiteta odvijanja trgovine. Tematske cjeline raspoređene po spomenutim fazama opisuju sve navedene objekte koji su se nalazili u osmanskome periodu na prostoru Bašćaršije, historijski razvoj tih objekata i promjene koje su se dešavale, prvenstveno od 15. do 19. stoljeća, ali i do danas. Objekti su uglavnom navedeni redosljedom kojim su nastajali, što znači da je prvo nastao Kolobara han, a nakon njega drveni Mehmed-begov han (bezistan). Dakle, sudeći prema ovim objektima, na Bašćaršiji su trgovački objekti prethodili sakralnoj arhitekturi. Džamije bez kojih je gotovo nemoguće i zamisliti osmanski urbanizam, pa i prostor Bašćaršije, grade se naknadno. Druga tematska cjelina opisuje period procvata, te spomenute ulice i njihov značaj za razvoj trgovine i život stanovništva. Upravo zbog toga, poseban dio rada posvećen je dućanima koji su se prostirali bašćaršijskim ulicama poput starih bosanskih ćilima u kućama, a neki od tih dućana postoje i danas, te služe kao svjedok prošlosti. U osmanskome periodu, dućani i brojne zanatske radnje bili su izuzetno važan dio, kako za razvoj zanata i trgovine, tako i ljudskih života. Također, u sklopu ovog poglavlja objašnjena je uloga i značaj sebilja, njegov prvobitni izgled i mjesto na kojem se nalazio. Iako 16. stoljeće ostaje zabilježeno kao period najvećeg blagostanja i najraskošnije izgradnje kad je riječ o Sarajevu, nakon provale princa Eugena Savojskog krajem 17. stoljeća, to se mijenja. Sve ono što je do tad izgrađeno u velikoj mjeri je nastradalo, a Sarajevo je ostalo prekriveno pepelom. Stoga je treća tematska cjelina posvećena arhitektonskoj djelatnosti nakon provale Eugena Savojskog. S druge strane, ovaj nesretan događaj bio je razlog za iznalaženja novih rješenja po

pitanju zaštite od požara, jer se željela i morala sačuvati roba od koje se živjelo. Upravo zato, u radu su navedene i daire, specifična organizacija magaza, objekti koji do perioda nakon provale Eugena Savojskog nisu bili poznati, a koji se javljaju isključivo u Sarajevu. Nekada je postojalo pet ovakvih objekata u Sarajevu, a u ovom poglavlju detaljno je opisano i gdje su ti objekti bili smješteni. Osim izgradnje novih objekata, ono što je bilo i za očekivati jeste obnova uništenih objekata. Pored toga, ovdje je obuhvaćen i objašnjen proces obnove dvije spomenute džamije na prostoru Baščaršije, te naveden značaj džamija za muslimansko stanovništvo koje je naseljavalo ove prostore. Uz sve promjene u historiji i arhitekturi, paraleleno se odvijao i život, koji ni u jednom trenutku nije stao, koji je prkosio ratovima, požarima, bolesti i siromaštvu. Četvrta i peta tematska cjelina pokazuju kako i na koji način može jedan prostor da živi u skladu sa promjenama koje mu nameće vrijeme. Metode korištene u ovom radu su deskriptivna, komparativna i kompilacijska metoda.

Smatra se da je naziv Baščaršija nastao početkom 16. stoljeća, kad su izgrađene brojne čaršije u Sarajevu.⁴ Do 1913. godine se termin „Baščaršija“ protezao do sebilja, međutim iste te godine je srušena ulica Halvadžiluk i taj termin je obuhvatao prostor od sebilja pa do današnje tramvajske pruge, ulice Mula Mustafe Bašeskije, te prostor prema Čekrekčijinoj džamiji na istočnoj strani i uglu sa dućanima na zapadnoj strani.⁵ Sarajevska čaršija zajedno s Baščaršijom je historijsko i kulturno središte grada, te glavno turističko odredište.

Datum utemeljenja Sarajeva veže se za Isa-bega Ishakovića i 1462. godinu,⁶ a od tog vremena sežu prvi objekti na Baščaršiji. Sarajevska čaršija iz perioda Isa-bega i druge polovine 15. stoljeća nije onakva kakva je poznata danas. U osmanskome periodu, dućani i brojne zanatske radnje bili su izuzetno važan dio, kako u trgovačkom i ekonomskom pogledu, tako i po pitanju stanovnika Sarajeva. Osmanlije su na ove prostore prenijeli svoju zanatsku tradiciju, tako da je sarajevska čaršija nakon konačne izgradnje 1554. godine, postala obrtnička i trgovačka četvrt.⁷ Arhitektura skoro svakog perioda u historiji, mijenja lica i vizure gradova, te ostaje kao dokument i sjećanje na način života, kulturu i običaje naroda iz perioda u kojem nastaje. U osmanskome periodu, posebna pažnja se posvećivala izgradnji javnih objekata poput hanova, džamija i hamama, koji su igrali bitnu ulogu u životima ljudi.

---

⁴ Hazim Šabanović, „Postanak i razvoj Sarajeva“, 1960, 88.

⁵ Ibid.

⁶ Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, (Sarajevo: Svjetlost, 1996.), 29.

⁷ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, (Sarajevo: Narodna prosvjeta, 1958.), 12.

2. BAŠČARŠIJA KAO ŽIVO TKIVO

Posmatrajući prostor Bašçaršije, ne samo kao prostor na kojem se nalaze objekti značajni za osmanski period, nego kao prostor koji zahvaljujući vremenu prolazi kroz različite faze, „život“ Bašçaršije bi se mogao podijeliti u nekoliko faza. To su: rani osmanski period, vrijeme procvata, vrijeme obnove, vrijeme stagnacije i period kasnijih intervencija.

Da bi se dobila prava slika o nekom prostoru, potrebno je promatrati tu urbanu cjelinu kroz faze njenog razvoja. Kao što i živo biće prolazi različite faze, isto se dešava i s urbanim tkivom. Kad je riječ o Bašçaršiji, promjene u društvu i promjene koje uslovljava dato vrijeme tražile su nešto novo i drugačije, a većina toga se nastavljala na ono već prethodno stvoreno i sve to skupa je ponudilo jednu izuzetnu arhitektonsku cjelinu, čije objekte je nemoguće zamisliti u nekom drugom okruženju. Arhitektura Bašçaršije ne podrazumijeva da su objekti nastali u jednom konkretnom vremenu, već naprotiv, objekti su se gradili u fazama kroz koje je ovaj prostor prolazio. Svaka pojedinačna faza, vezana za konkretne historijske okolnosti, ima svoje specifičnosti. Sve ono što više ne služi svojoj svrsi iščezava, a rađa se nešto novije i potrebnije. Upravo faze o kojima će u nastavku biti nešto više rečeno, ispisale su život jedne urbane cjeline i učinile je onakvom kakva je poznata danas.

2.1. Srednjovjekovni trg

Rani osmanski period na ovom prostoru karakteriše unaprijeđenje i nadogradnja već postojećeg i zatečenog. Za ovu temu vrlo važno je spomenuti da Osmanlije nisu uništavali ono što su zatekli svojim dolaskom, samo su to poboljšavali, uz donošenje svoje kulture, tradicije i običaja. Najbolji primjer toga je upravo trgovište, za koje postoje dokazi da potiče iz srednjovjekovnog perioda, a vremenom se izgrađuje, dok na kraju nije postalo mjesto intenzivnog susreta i stalne razmjene dobara. Privrednu osnovu nekog naselja čini trgovina, a u srednjem vijeku trgovina i zanatstvo bili su u uskoj vezi, samim tim što se trgovalo zanatskim proizvodima. Trgovina je postojala i mnogo prije dolaska Osmanlija, a u srednjovjekovnom periodu mogu se prepoznati osnovne faze u razvoju tehnike trgovačkog i zanatskog poslovanja. Jedan od prvobitnih i najprimitivnijih oblika trgovine bila je naturalna razmjena dobara, u kojoj su učestvovali proizvođači koji su u isto vrijeme bili i

potrošači.⁸ Nakon uvođenja novca kao sredstva razmjene, došlo je do pokretne trgovine koja je jasno odvojila proizvođača od potrošača.⁹ Nakon toga, organizovani su sastanci u svrhu trgovanja, te je tako nastala sajamska trgovina.¹⁰ Sastanci su se održavali jednom ili dva puta godišnje i to na nekim značajnim mjestima poput npr. utvrđenih gradova, važnih crkvenih objekata ili u većim naseljima.¹¹ Mjesto na kojem bi se trgovalo trebalo je biti neko mjesto koje je svima poznato, pa su se vjerovatno iz tog razloga i birala veća mjesta ili dijelovi grada u kojima se nalazi neki važan arhitektonski objekat. Slijedeći te paradigme, sve upućuje da je na užem području Bašćaršije, negdje oko današnjeg sebilja, u srednjem vijeku bio trg kao mjesto susreta, mjesto za trgovanje.

Kako se vremenom javljala sve veća potreba za robom, tako su se i spomenuti sastanci sve češće održavali.¹² Zahvaljujući toj potrebi, uveden je nedjeljni sajam, trg, pijaca, pazar i sl., a najbolji naziv za ovaj oblik trgovanja jeste periodična trgovina.¹³ Posljednji stepen u razvoju trgovine u srednjovjekovnom periodu bila je stacionirana trgovina, koja je podrazumijevala trgovanje u stalnim radnjama.¹⁴ Dobar primjer toga jesu upravo nizovi dućana koji će se posebno razviti i izgraditi u prvoj polovini 16. stoljeća. Sve spomenute faze razvoja trgovine u srednjem vijeku imaju izuzetnu važnost za fizionomiju naselja. Kad je riječ o fizionomiji naselja u kojem se obavlja trgovina, naturalna razmjena i pokretna trgovina nisu imale poseban značaj, jer se sama organizacija trgovine prilagođavala naselju.¹⁵ Međutim, promjena se zapaža već u sajamskoj trgovini, koja ne mijenja osnovni karakter naselja, ali zahtijeva prostor u naselju ili u njegovoj blizini, koji će služiti za sajmove.¹⁶ Nakon ovog oblika trgovine, periodična trgovina formira posebnu vrstu naselja prilagođenu svojim potrebama, pa su takva naselja od svog postanka trgovačka naselja.¹⁷

Trgovina za sobom povlači i izgradnju objekata u kojima bi se odvijala. Da bi se zadovoljile potrebe trgovine na kojoj se u ranom osmanskome periodu insistiralo, bilo je potrebno sagraditi objekte u kojima će se trgovati, ali i objekte u kojima bi mogli noćiti i dobiti hranu trgovci koji su

---

⁸ Pavao Anđelić, „Trgovište, varoš i grad u srednjovjekovnoj Bosni (Prilog tipologiji naselja)“ u: *Posebni otisak Glasnika Zemaljskog muzeja „Arheologija“*, (Sarajevo: Zemaljski muzej, 1963.), 180.

⁹ Ibid.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

¹² Ibid.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid, 181.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

dolazili iz daleka. Unaprijeđenje zatečenog skromnog srednjovjekovnog trga u čaršiju s dućanima bio je razlog sve veće prisutnosti trgovaca i zanatlija.¹⁸

2.1.1. Tornik

Tragovi naselja na području Sarajeva bilježe se i prije osmanskih osvajanja, a arheološka istraživanja su pokazala da grad ima korijene još u prahistorijskom i antičkom periodu. Međutim, za ovu temu potrebno se zadržati na srednjovjekovnom periodu. U historijskim izvorima, spominje se da je na prostoru današnje Bašćaršije, u srednjem vijeku postojalo trgovište na kojem se obavljala periodična razmjena dobara.¹⁹ Dakle, trgovina je postojala, ali naravno ne u današnjem smislu te riječi. Kako je spomenuto, trgovište se, u skladu s vremenom i promjenama koje vrijeme donosi razvijalo i mijenjalo, te postajalo dio naselja.

Alija Bejtić navodi da je u srednjem vijeku postojala župa Vrhbosna koja je imala samo jedan utvrđen grad, a to je Hodidjed, na mjestu današnje Bijele tabije na Vratniku.²⁰ To mišljenje je u literaturi i najzastupljenije, jer se s njim slažu brojni autori. U toj župi postojalo je više otvorenih trgova, a najznačajiji je bio istoimeni trg, Vrhbosna.²¹ Smatra se da je ta varoš prestala postojati prije 1462. godine, jer se te godine navodi u vakufnami Isa-bega Ishakovića pod nazivom „Atik Varoš - Stara Varoš“: „I ono dobro što se zove El Atik, a nalazi se u mjestu koje se zove Varoš i prostire se sve do rijeke Miljacke.“²² Dakle, smatra se da se na prostoru današnje Bašćaršije nalazilo raskršće puteva iz srednjeg vijeka, a prije 1462. godine tu je bio jedan trg i nalazio se na raskrsnici puteva, na Bašćaršiji. Isto ovo mjesto se 1468. godine navodi u najstarijem popisu Bosanskog sandžaka kao „Eski Trgovište - Staro Trgovište“.²³ Hazim Šabanović navodi da je riječ o istom lokalitetu, jer se srednjovjekovna varoš Vrhbosna nazivala u lokalnim uslovima „Trgovište“ i taj lokalni naziv je sinonim sa mađarskom riječi „Varoš“ koja je Osmanlijama bila lakša od lokalnog naziva.²⁴ Paralelno sa izgradnjom prvih dućana, na današnjoj čaršiji bio je formiran pijačni trg koji je možda nastao i prije dolaska Osmanlija na ove prostore.²⁵

---

¹⁸ Hamdija Kreševljaković, „Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini“ u: *Djela*, knj. VIII, (Sarajevo: Odjeljenje historijsko-filoloških nauka, 1957.), 20.

¹⁹ Pavao Anđelić, „Trgovište, varoš i grad u srednjovjekovnoj Bosni (Prilog tipologiji naselja)“, 1963, 182.

²⁰ Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 1996, 24.

²¹ Ibid, 25.

²² Hazim Šabanović, „Dvije najstarije vakufname u Bosni“ u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, (Sarajevo: Orijentalni institut, 1951.), 20.

²³ Hazim Šabanović, „Postanak i razvoj Sarajeva“, 1960, 77.

²⁴ Ibid.

²⁵ Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 1996, 159.

U Isa-begovoj vakufnami, taj trg se spominje kao „mevlani suk“, a kasnije kao „suk“, što označava mjesto trga, trg koji „se prostirao i održavao kao glavni, pijačni trg sve do naših dana, samo je kasnije arhitektonski formiran, pretvorio se u neku vrstu čaršije i po svome mjestu prozvao se Baščaršijom“.²⁶ Na spomenutom mjestu, trgovalo se utorkom, te je radi toga dobilo naziv Tornik.²⁷

Međutim, postoji još jedno mišljenje kad je riječ o srednjovjekovnom trgu i mjestu na kojem se on nalazio. Nekoliko važnih informacija o Vrhbosni mogu se pronaći u osmanskim popisima Sarajeva iz 1485, 1489, te 1528. godine.²⁸ Autor Hazim Šabanović tvrdi da se srednjovjekovna varoš Vrhbosna zvala Trgovište, a da su Dubrovčani to mjesto nazivali Vrhbosanje prema župi u kojoj se nalazilo.²⁹ U popisu iz 1468. godine se spominje Vrhbosanje kao Staro Trgovište, a upisano je Sarajevo pod nazivom Trgovište, a ne Saraj-ovasi kako su Osmanlije često nazivali Sarajevo.³⁰ Također, Šabanović je došao i do novog saznanja gdje bi se moglo nalaziti srednjovjekovno naselje Vrhbosna i prostor na kojem će kasnije biti izgrađeno Sarajevo. Dakle, on tvrdi da se Vrhbosna ili Stara Varoš ili Staro Trgovište, u zavisnosti od dokumenta u kojem je spomenuto, nalazilo pokraj potoka Koševo, na raskrsnici puteva današnje Ali pašine džamije i Higijenskog zavoda.³¹

Taj prostor u srednjem vijeku izgledao je ovako: na današnjoj Bendbaši prema Baščaršiji nalazilo se srednjovjekovno selo Brodac, kroz koje je prolazilo nekoliko puteva, ali i glavni drum koji je išao iza sarajevskog polja, prolazio je kroz srednjovjekovnu varoš Trgovište i dolazio do Baščaršije.³² Na glavnoj čaršiji se nalazilo raskršće puteva još od srednjeg vijeka.

Svi relevantni historijski izvori ukazuju na to da se Stara Varoš, tj. Staro Trgovište nalazilo oko glavnog druma pokraj potoka Koševo.³³ Vjerovatno zahvaljujući neprijateljskim upadima, taj prostor je stradao jer ga je bilo vrlo teško braniti, posebno u ravnici na kojoj se nalazio.

U popisu iz 1455. godine Osmanlije su područje spomenute Vrhbosne nazivali vilajet Hodidjed i vilajet Saraj-ovasi - Sarajevsko polje.³⁴ Smatra se da je vilajet Hodidjed dobio ime po gradu Hodidjedu koji se nalazio u župi Vrhbosni, a vilajet Saraj-ovasi po saraju (dvoru, administrativnoj

---

²⁶ Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 1996, 160.

²⁷ Ibid, 25.

²⁸ Hazim Šabanović, „Postanak i razvoj Sarajeva“, 1960, 76.

²⁹ Ibid, 77.

³⁰ Ibid.

³¹ Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 1996, 25.

³² Hazim Šabanović, *Postanak i razvoj Sarajeva*, 79.

³³ Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 1996, 27.

³⁴ Ibid, 26.

upravnoj zgradi) koji je podigao Isa-beg Ishaković, na Bistriku.³⁵ U vilajetu Saraj-ovasi upisan je i spomenuti srednjovjekovni trg Tornik.³⁶ Što se tiče Hodidjeda, postojalo je nekoliko različitih teorija o njegovom položaju i mjestu gdje se nalazio. Međutim, najvjerovatnije da je grad Hodidjed bio na mjestu današnje Bijele tabije (Slika 2.).

Najbolji opis grada Hodidjeda, dao je putopisac Evlija Čelebi. On piše o maloj tvrđavi zidanoj od kamena, na jednom brijegu, čija veličina mjereći otprilike iznosi četiri stotine koraka. Navodi i na sjevernoj strani mali opkop, a na južnoj i jugoistočnoj strani do rijeke Miljacke, provaliju duboku kao pakao, duboku za dva minareta, te tvrđavu sa gvozdenim vratima.³⁷ Upravo ovaj opis u određenoj mjeri govori da je riječ o srednjovjekovnoj fortifikaciji, jer karakteristika gradova u srednjem vijeku jesu upravo objekti na uzvišenjima, radi lakše odbrane od neprijatelja. Također, kao dokaz mogu poslužiti i pronađeni arheološki nalazi, te činjenica da je utvrda bila bez bastiona kao zasebnih artiljerijskih platformi, što bi značilo da je nastala u 14. stoljeću, periodu kad se na ovim prostorima nije upotrebljavao top.³⁸

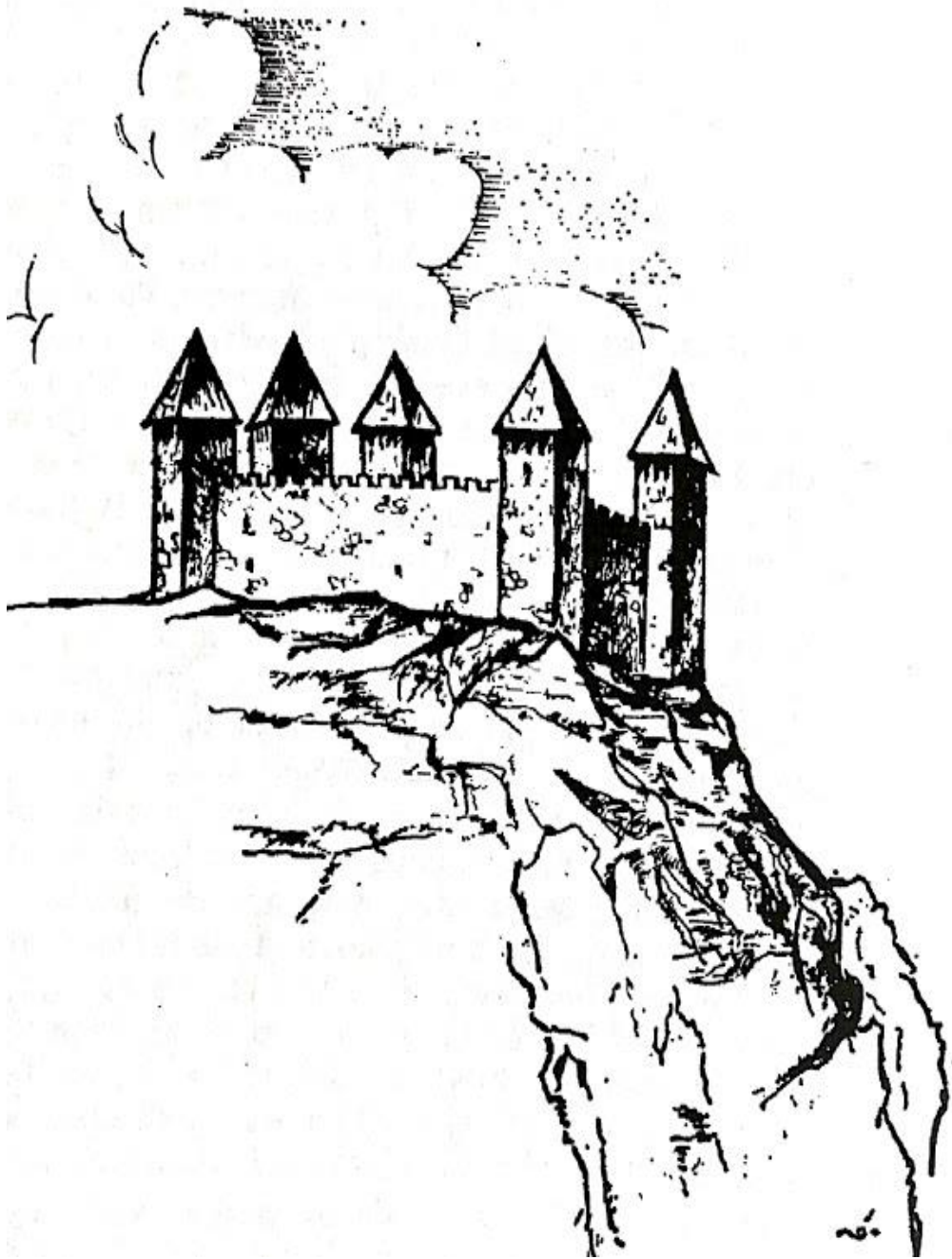
---

³⁵ Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 1996, 26.

³⁶ Ibid.

³⁷ Evlija Čelebi, *Putopis-odlomci o Jugoslavenskim zemljama*, prev. Hazim Šabanović, (Sarajevo: Svjetlost, 1967.), 102-103.

³⁸ Alija Bejtić, „Srednjovjekovni grad Hodidjed bio je na Vratniku u Sarajevu“, u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, (Sarajevo: Orijentalni institut, 1979.), 122.

Slika 2. Približna rekonstrukcija arhitektonskog oblika Hodidida na Vratniku

2.1.2. Kolobara han

Isa-beg Ishaković je shvatio koliko su hanovi važni za promet i trgovinu.³⁹ Upravo zato, dao je sagraditi Kolobara han, a dostupni podaci upućuju da je njegova gradnja završena prije februara 1462. godine.⁴⁰ Oko Kolobara hana kao centra, počela se formirati i sarajevska čaršija.

Kad je riječ o Kolobara hanu (Slika 3.) koji posjeduje odlike i hana i karavaj-saraja, prvenstveno je potrebno objasniti značenje i jednog i drugog. Ono što povezuje ova dva objekta jeste činjenica da su to javna putnička prenoćišta, nešto poput današnjih motela, u kojima su putnici mogli provesti noć i ostaviti svoje konje na sigurnom. Karavan-saraj je objekat velikih dimenzija, uvijek građen u dvije etaže i tako velika konačišta gradili su imućni ljudi.⁴¹ Han je zapravo analogan gostionici, dakle prenoćište u kojem se mogla dobiti hrana.⁴² To je i osnovna razlika između hana i karavan-saraja, s tim da je han uglavnom bio objekat manjih dimenzija. Također, još jedna razlika jeste to što su karavan-saraji uglavnom bili zadužbine, a hanovi privatni objekti.⁴³ Arhitektura Kolobara hana bila je vrlo slična Morića hanu, koji je izgrađen nakon Kolobare. Ta sličnost ogleda se u dimenzijama i arhitekturi, samo što je hodnik na spratu Kolobara hana bio uži nego hodnik u Morića hanu.⁴⁴

Slika 3. Kolobara han, maketa

³⁹ Hamdija Kreševljaković, „Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini“, 1957, 28.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Alija Bejtić, „Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini“, u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, III-IV (1952-53), (Sarajevo: Orijentalni institut, 1953.), 269.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Hamdija Kreševljaković, „Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini“, 1957, 24.

Ono što je zanimljivo za Kolobara han jeste to da se u pisanim dokumentima naziva i jednim i drugim imenom.⁴⁵ Još prije 1462. godine na današnjoj Bašçaršiji, postojao je trg, na kojem je Isabeg položio temelje novom privrednom centru, podizanjem hana i nekoliko dućana oko njega.⁴⁶ Dakle, prvo poznato prenoćište za putnike u Bosni i Hercegovini, sagradio je i uvakufio Gazi Isabeg i u njegovoj vakufnami to se prenoćište naziva han.⁴⁷ Iz vakufname se jasno zaključuje da se taj han nalazio na mjestu na kojem se nalazio i Kolobara han.⁴⁸ Zavisno od literature i autora, u nekim se knjigama može pronaći da je riječ o istom objektu. Kolobara han nosi oba naziva u pisanim dokumentima, zato što je po tipu, dimenzijama i obliku pravi karavan-saraj, a po uslugama koje je nudila njegova unutrašnjost, han.⁴⁹ Zato se može reći da je Kolobara han bio jedan od najljepših i najvećih karavan-saraja na ovim prostorima.⁵⁰

Osim toga, Kolobara han (Slika 4.) je bio veliki kameni han s troja vrata, a temelji prvobitnog objekta uočljivi su i danas. Dimenzije hana bile su izuzetno velike, tako da je mogao primiti oko 400 putnika i 35 konja.⁵¹ Smatra se da je na gornjem spratu imao četrdeset soba i četiri magaze.⁵²

Slika 4. Kolobara han

---

⁴⁵ Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, 1953, 269.

⁴⁶ Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 1996, 33.

⁴⁷ Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, 1953, 271.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid.

⁵² Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 19.

Kako se može zaključiti iz sidžila i različitih obračuna, godišnja kirija mu je bila prvobitno 4.500 groša (1564. godina), a nakon popravke, 1565. godine oko 6.000 groša, te je vremenom sve više i više rasla da bi godine 1838. iznosila čak 7.000 groša.⁵³ Također, ono što je potrebno spomenuti za Kolobara han jeste da nije bio samo prenoćište putnicima ili trgovcima, nego je služio i kao mjesto okupljanja sarajevskih aga, mjesto na kojem su se vodili razgovori i vijećalo, posebno kad bi stigao neki nepoželjan ferman iz Istanbula ili bujrukdija od vezira iz Travnika.⁵⁴ Jedan sastanak u Kolobara hanu i zakupnika Kolobara hana Ibrahima bajraktara Pinju, spominje i narodna pjesma:

„Paša pita svog terdžumana:

Tkono jaše drugi na vrančiću

Ono ti je Pinjo bajraktaru,

Kahva mu je nasrid Kolubare,

Kada hoće age Sarajlije,

Kada hoće da čine vijeće,

Oni nejdū muli na meščemu,

Nego idu Pinji bajraktaru.“⁵⁵

Upravo iz ovakvih zabilješki koje su ostale svjedočiti o prošlosti, vrlo lako se može zaključiti kakva je bila namjena nekog objekta i detaljnije saznati o životu koji se tu nekada odvijao. Spomenuti Pinjo bajraktar vjerovatno da je imao i kafanu unutar hana, koja je bila vrlo važna za društveni život.⁵⁶ Gradnja ovog objekta i Mehmed-begovog hana (bezistana) bila je jedan od prvih tragova formiranja Bašćaršije. Vakufnama Isa-bega Ishakovića pokazuje i dobre osnove planirane urbanizacije grada, što se može zaključiti iz opisa granica dućana koje je uvakufio Gazi Isa-beg, odnosno kako u dokumentima stoji granice tih dućana su: „s jugoistočne strane tekuća voda, sa zapada javni put, dvor dokle se protežu dućani, sa sjevera je granica dućana javni put do iza tog hana (misli se na Kolobara han), a s istoka do mulk imanja njegova sina Muhameda es-Sagira

---

⁵³ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 19.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Nenad Filipović, „Ibrahim-alemdar Pinjo, Jeftan Kovačević, i sarajevska izvozna trgovina preko Dubrovnika“ u: *Tragovi*, br. 5, (Zagreb: Srpsko narodno vijeće- arhiv Srba u Hrvatskoj, 2019.), 255.

zajedno s onim što mu je on poklonio i onim što dopire do čaršije i što graniči s njom i što je iznad nje.“⁵⁷

Međutim, Kolobara han poznat iz spomenute pjesme, izgorio je 29. decembra 1937. godine, a sačuvani su samo donji slojevi prvobitnog objekta.⁵⁸ O noći u kojoj je izgorio Kolobara han piše putopisac Zuko Džumhur:

„Te tihe zimske noći gorio je Kolobara han. Dim je bio pun mirisa štavljenih bravljih koža. Možda se ništa ne usiječe tako jasno u pamćenje kao neki veliki požar u noći. Dok sam crtao starca u lijevom uglu crteža, sjetio sam se starog hadže koga sam posljednji put vidio te noći. Hadžo je imao smiješan mali dućan u jednom ćošku starog hana. Njegov dućan više je ličio na poveći sanduk za šećer ili neko limeno posuđe nego na radnju u kojoj je romanijskim seljacima hamajlijama i čudotvornim zapisima istjerivao zle duhove, ograde, demone i šejtane. Osim divita i nekoliko požutjelih starih ćitaba, koji su izgledali kao ispucani crepovi sa kakvog zaboravljenog turbeta, više ničega nije ni bilo.“⁵⁹, te: „Izgorjela je za jednu zimsku noć crvotočna velika kutija usred čaršije. Izgorjela je kutija koja je vijekovima pod svojim crnim poklopcem okupljala putnike i namjernike. Turke, Grke i Latine. Kiridžije i kavgadžije. Kekeze i nakaze. Čauše i fratre. Hodže i hadžije. Ljude koji su putovali svijetom za bogatstvom i trgovinom, i nesrećnike koje su po svijetu vukli mračni i strašni nagoni. Te tihe zimske noći izgorio je Kolobara han. Ništa se ne usiječe tako jasno u pamćenje kao sjećanje na veliki požar u noći. U nekim novinama odštampana je čirulja jednoj rijetkosti. Izgorjela je jedne noći iza dobro osiguranih zamandaljenih kapija... Iz bedekera je istrgnuta stranica o mravinjaku, gdje se godinama i danima zacjenjivalo, ucjenjivalo, procjenjivalo i cjenkalo, dok gust kiseo dim nije odnio sve u besćenje... Ovo je pomen ogromnoj kamenoj šatri izobilja, šarenila i asortimana, razapetoj od Bajazidovog mejdana do Mahmud-pašinih mahala i Nuri Osmanije. Ovo je pomen tvrđavi jednog mentaliteta, gdje se trgovalo dugo i iz ubjeđenja, novcem, robom, grimasama i zakletvama. Kolika je cijena stvarima koje se više ne mogu napraviti!“⁶⁰

Zuko Džumhur opisom ne donosi samo detalje o nestanku hana, nego i tugu jednog čovjeka čiji dućan propada u tom požaru, te njegovom obraćanju Bogu da se spasi ono što se može spasiti:

---

⁵⁷ Hazim Šabanović, „Dvije najstarije vakufname u Bosni“ u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*, (Sarajevo: Orijentalni institut, 1951.), 19.

⁵⁸ Alija Bejtović, *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, 1953, 271.

⁵⁹ Zuko Džumhur, *Nekrolog jednoj čaršiji*, (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.), 13.

⁶⁰ Ibid, 14.

„Hadžo je stajao te noći poguren i nijem. Čitave te noći hadžo je šaputao neku dugu spasonosnu molitvu. Dobrih duhova noćas nije bilo. Vatra je gorjela čitave duge zimske večeri. Vatra je progutala čađave tavane i divanhane, jedna imanja siromaha, čitav jedan inventar fukaramuka i tuge. Lučevi direci pucali su kao ramazanske beščetalame. Ujutro je osvanulo zgarište. Crno i ukočeno kao dugačak leš nekakvog džina koji je čitave noći nosio sa crvenim bičevima ognjene agonije.“⁶¹

Džumhur je riječima približio razmjere štete i nestajanja Kolobara hana, ne samo u pogledu arhitekture, nego i u pogledu ljudi i njihovih života.

2.2. Vrijeme procvata

Pod periodom procvata podrazumijeva se period 16. stoljeća koji se naziva i zlatnim dobom Sarajeva. Čaršija se do početka 16. stoljeća već znatno razvila, imala je dva izgrađena karavansaraja, preko 100 dućana, te 20 zastupljenih zanata.⁶² Husref Redžić u knjizi „Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini“, značaj 16. stoljeća za sarajevsku čaršiju opisuje na sljedeći način: „U centru prirodnog amfiteatra, na njegovom najvrijednijem dijelu, uz Miljacku, rasla je sarajevska čaršija sve do 16. stoljeća, da bi od tad postala najzapadnija velika orijentalna čaršija u Evropi.“⁶³

Na razvoj čaršije utjecaj je imao veliki urbani i privredni razvoj grada. Već tridesetih godina 16. stoljeća većina stanovništva u gradu, prihvatila je islam kao religiju, pa se javljala sve veća potreba za izgradnjom džamija.

U ovoj fazi, na Baščaršiji (Slika 5.) su izgrađene dvije velike podkupalne džamije, džamija Muslihuddina Čekrekčije (Čekrčina) i džamija Havadže Duraka (Baščaršijska džamija). Gradnja ove dvije džamije vjerovatno je počela u istom vremenskom periodu. Za džamiju Muslihuddina Čekrekčije se zna da je izgrađena 1526. godine, ali za džamiju Havadže Duraka se smatralo da je izgrađena tek krajem 16. stoljeća.⁶⁴ Međutim, s obzirom na to da se mahala mesdžida Havadže Duraka spominje 1528. godine, smatra se da je džamija ipak izgrađena ranije.⁶⁵ Taj zaključak proizilazi iz činjenice da u ovom periodu prvenstveno nastaje džamija pa onda mahala oko džamije, a ne obrnuto. Osim izgradnje vjerskih objekata, u 16. stoljeću se također radilo na unaprijeđenju

⁶¹ Zuko Džumhur, *Nekrolog jednoj čaršiji*, (Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.), 14.

⁶² Hazim Šabanović, „Postanak i razvoj Sarajeva“, 1960, 100.

⁶³ Husref Redžić, *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini*, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1983.), 261.

⁶⁴ Amra Hadžimuhamedović, „Baščaršijska (Havadže Duraka) džamija, historijska građevina“, 2006, http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2856 (12. 04. 2021.)

⁶⁵ Ibid.

trgovine koja je bila osnova zarade. Za razliku od srednjovjekovnog načina trgovanja, u ovoj fazi se posebno razvijaju dućani, objekti koji nižući se jedan za drugim čine jednu specifičnu cjelinu karakterističnu za osmanski period. Interesantne doživljaje čaršije i Baščaršije, dao je Husref Redžić:

„Čaršija, to nije zbir pojedinačnih objekata u kojima se odvija različita djelatnost. To je jedinstvena cjelina u kojoj je najmanja jedinica ulica - čaršija u malom - sa svojim specifičnostima ali i sa zajedničkim crtama, po kojima su sve ulice čaršije među sobom slične. Ulica kazandžija, to je na jednom mjestu koncentrisan jedan od zanata čaršije. U drugim ulicama - drugi zanati: kujundžije, zlatari, jorgandžije, sarači, krznari, sabljari, tabaci, papudžije, kalajdžije, halači, kazazi, aščije, dundžeri, čibugdžije, taščije, mudželiti... Svaka od ovih ulica je čaršija za sebe, a sve liče jedna na drugu po tome što ovdje nije važan radni prostor nego sam rad. U kazandžiluku ne vidite dućane kao arhitekturu ali vidite obrađeni bakar u svim oblicima i bogatstvu orijentalne ornamentike. Da vam oči zaslijepe. U kujundžiluku - obilje srebrnog filigrana.“⁶⁶ [...] Čaršija je veliki dio svoje površine ustupila gustoj mreži ulica i uličica. One su tijesne da bi prolazniku dućan bio nadohvat ruke. A dućani su izbacili strehe i samo usku sredinu ulice ostavili nenatkrivenom.“⁶⁷

Nije poznata tačna godina nastanka svih ulica koje pripadaju prostoru Baščaršije, međutim ono što je sigurno jeste da su one većinskim dijelom nastale u ovoj fazi, u periodu „zlatnog doba“, tj. 16. stoljeću kada su zanatstvo i trgovina doživjeli najveći uspon. Ulica Bazardžani je jedna od prvih i najstarijih ulica u gradu, nastala 1462. godine.⁶⁸ I Kazandžiluk spada u jednu od najstarijih ulica i za nju se smatra da je nastala nakon 1528. godine.⁶⁹ Za ulice Halači, Halvadžiluk i Bravadžiluk poznat je samo podatak da su nastale u 16. stoljeću, a ulica Abadžiluk najkasnije u prvoj polovini 16. stoljeća. Ova ulica vjerovatno je starija od tri prethodno spomenute. Ulica koja je prvobitno nosila naziv Sagrdžije formirala se kao naseljena gradska saobraćajnica u dijelu koji je bio u sastavu prvo Mahale Isa-begove zavije (zavija, tekija na Bembaši iz 1462.), a od 1526. godine u sastavu Mahale Muslihuiddina Čekrekčije, koja se izdvojila iz one prve kao zasebna jedinica kad

---

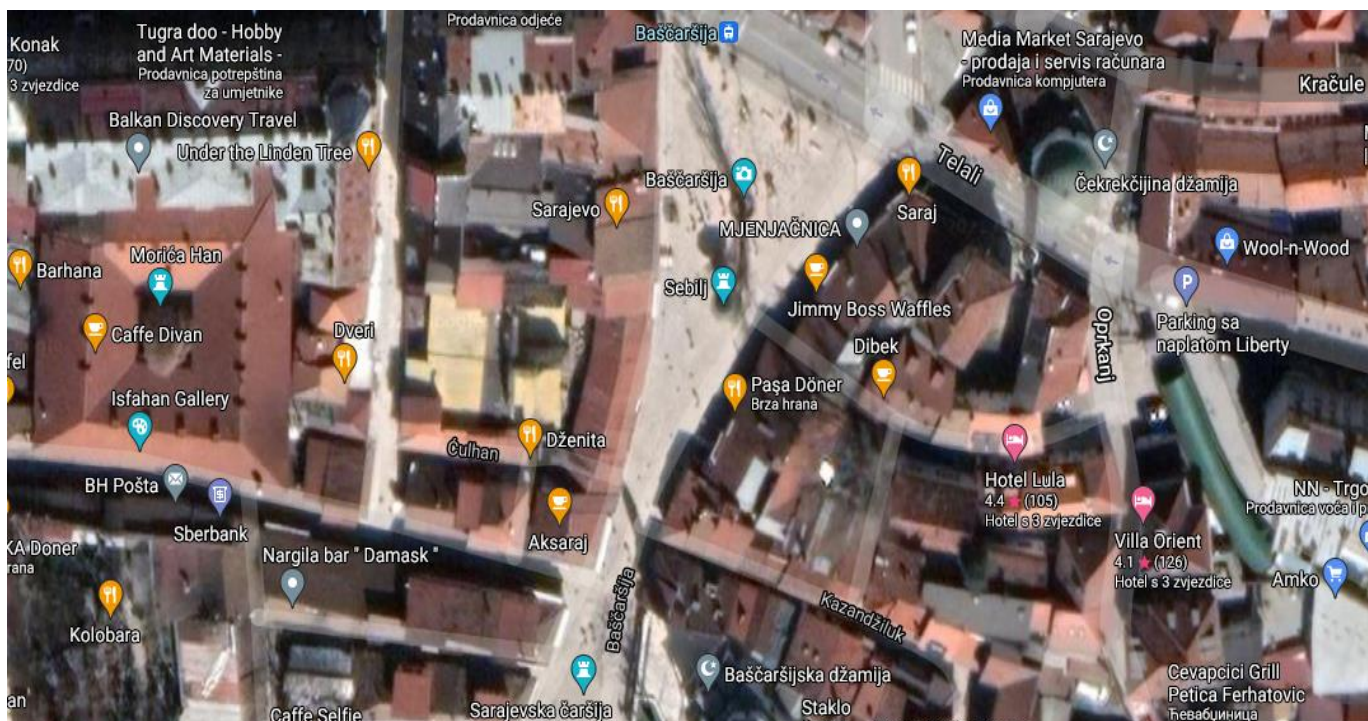
⁶⁶ Husref Redžić, *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini*, 1983, 261.

⁶⁷ Ibid, 262.

⁶⁸ Alija Bejtić, *Ulice i trgovi grada Sarajeva-topografija, geneza i toponimija*, 1973, 12.

⁶⁹ Ibid, 210.

je Muslihuddin Čekrekčija podigao džamiju.⁷⁰ U doba formiranja i kasnije, sve do 1931. godine je ulica nosila naziv Kračule.⁷¹

Slika 5. Karta Baščaršije

2.3. Baščaršijske ulice i dućani

Razvijenim gradskim životom, živom trgovinom i izgrađenim esnafskim organizacijama, intenzivno se počeo razvijati gradski život i gradska privreda.⁷² Da bi se moglo bilo šta detaljnije reći o trgovini koja je bila sastavni dio života ljudi u ovom vremenskom periodu, potrebno je prvo objasniti šta su to esnafi i kako su nastajali. Esnafi su organizacije koje su u feudalno doba imali trgovci i obrtnici po industrijskim centrima Istoka i Zapada, a svi obrtnici ili zanatlije koji se bave istim obrtom ili zanatom čine jedan esnaf.⁷³ Osmanlije ne samo da su donijeli nove običaje, način života i razvijenu trgovinu, nego su donijeli i nazive poput “esnaf”, “zanat”, “zanatlija” i mnoge druge riječi od kojih se neke upotrebljavaju i danas.⁷⁴ Riječ “esnaf”, množina je arapske riječi

⁷⁰ Alija Bejtović, *Ulice i trgovine grada Sarajeva-topografija, geneza i toponimija*, 1973, 77.

⁷¹ Ibid.

⁷² Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 11.

⁷³ Ibid, 47.

⁷⁴ Ibid.

“sunufun”, a označava red, razred, vrstu, ili organizaciju.⁷⁵ Riječ “zanat” također vodi porijeklo od arapske riječi “san’at”, a označava zanimanje.⁷⁶ U spomenutim (zanatskim) ulicama su se nizali dućani jedan za drugim i prodavala roba izuzetne kvalitete i izvanrednog izgleda, pa su opjevani u pjesmama, a i strani putopisci su o tome pisali. Kad je riječ o stranim putopiscima i njihovim zapisima, vjerovatno je da su oni pretjerali navodeći broj kuća i mahala, ali je stanje na čaršiji bilo upravo onako kako su i opisivali.⁷⁷ Najslikovitiji opis sarajevske čaršije, esnafa i dućana koji su bili izvor prihoda u osmanskome periodu, dao je Robert Stanhopes, prema priči Henrika Blunka koji je u Sarajevu proveo tri dana, 1634. godine:

“Na glavnom trgu i u pedeset ulica uokrug trga ima valjda šest ili sedam stotina dućana s robom svake vrste. Trgovački dućani i zanatske radnje grupisani su strogo po cehovima - oni ih zovu “esnafi”- baš kao po Zapadnoj Evropi i kao što je doskora bilo i u engleskim velikim gradovima. U kožarskoj ulici Sarači možeš vidjeti divne robe iz raznobojne kože i prekrasnu konjsku opremu, da je se nagledati ne možeš. Nedaleko su trgovine svakovrsnog krzna od šumskih zvijeri. Među njima ima tako krasnog, da bi londonske žene dale ne malo godina života za jedan ogrtač iz njega. U jednoj poduljoj ulici vidio sam dućane prepune zlatnog nakita ljepote kao u haremskih ljepotica iz arapskih i indijskih bajki, a iz srebra izrađeni ukrasni predmeti svojom ornamentikom, punom fantastičnih šara ne zaostaju nimalo za venecijanskim radovima ove vrste.”⁷⁸

Treba uzeti u obzir i to da je ovaj opis dao jedan strani putopisac, koji je proputovao brojne gradove, posjetio čaršiju, te samim tim ostavio dobar uvid u to kako je ona izgledala i koliko je bilo vrijedno sve ono što se tu nalazilo. Poređenje roba sa londonskom, venecijanskom ili arapskom, te čak i spominjanje da je bolja od te s kojom je poredi, govori mnogo o vrijednosti same robe, značaju čaršije ali i vještinama majstora da nešto takvo izrade i prodaju.

Sa južne strane već spomenutog Kolobara hana i Mehmed-begovog bezistana formirala se ulica Bazardžani (trgovci).⁷⁹ Oko Baščarijske džamije formirali su se Halači, Bravadžiluk i Kazandžiluk.⁸⁰ Oko Firuz-begovog hamama formirala se ulica Halvadžiluk.⁸¹ Zanimljivo za sve te ulice jeste činjenica da su one zapravo dobijale nazive prema zanatu koji je tu bio zastupljen.

---

⁷⁵ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 47.

⁷⁶ Ibid, 11.

⁷⁷ Ibid, 26.

⁷⁸ Ibid, 28.

⁷⁹ Ibid, 12.

⁸⁰ Ibid.

⁸¹ Ibid, 47.

Baščaršija predstavlja jednu široku ulicu, tačnije arhitektonski formiran trg u historijskom jezgru grada i staroj čaršiji.⁸² Do 1908. godine na sjevernom i sjeverozapadnom prostoru nalazio se još jedan centralno postavljen blok dućana, koji je ovom prostoru davao mnogo drugačiji izgled i oblik.⁸³ To znači da su se od sebilja ka sjeveru pružale dvije ulice (čaršije) koje su bile ograničene blokovima dućana s obje strane, a južno od sebilja nalazio se otvoren prostor koji je služio kao trg na kojem bi se prodavali poljoprivredni proizvodi.⁸⁴ Godine 1908. u požaru su izgorjela čak 32 dućana iz navedena dva bloka.⁸⁵

Ulica Bazardžani nalazi se tačno između tri značajna objekta starog Sarajeva, između kapije Careve džamije, nekadašnjeg kamenog mosta na Miljacki i južne kapije Kolobara hana na desnoj obali.⁸⁶ Ovi objekti međusobno su bili povezani zajedničkom saobraćajnicom koja je išla trasom današnje ulice Bazardžani.⁸⁷ Dakle, ovo je jedna od prvih i najstarijih ulica u gradu, nastala 1462. godine, a ime je dobila po bazardžanima, trgovcima uvoznom orijentalnom, uglavnom manufakturnom robom.⁸⁸ Saobraćajnica je prvobitno nosila naziv Kolobara han sokak, od 1878. do 1885. godine Put Kolobara hana, a naziv Bazardžani dobila je tek u austrougarskom periodu.⁸⁹

Ulica Halači dobila je naziv također po zanatu koji je tu dominirao, tačnije halačima - pucarima vune, koji su se bavili i pucanjem pamuka, nalaganjem jorgana, debelih anterija, itd.⁹⁰ To je ulica koja se nalazi između Tabaka i Bravadžiluka i prostire se u pravcu jug-sjever. Do 1973. godine, u ovoj ulici su se održala samo dva dućana, od kojih je radio samo jedan pucar ali ne ručno, nego pomoću stroja.⁹¹ Upravo su to promjene koje je donijelo vrijeme i odgovor na nove zahtjeve koje je donosilo. Upotreba stroja uz pomoć kojeg je trgovac radio brže i preciznije, dovela je do viška trgovaca, do manje potrebe za takvom robom, te do zatvaranja dućana ili jednostavno prestanka prodaje i izrade određenih predmeta, a početka proizvodnje nečeg novog i potrebnijeg.

Ulica (čaršija) Bravadžiluk počinje od Abadžiluka (jugozapadno od Baščaršijske džamije) i vodi istočno do ispred Vijećnice. Stara čaršija Bravadžiluk formirana je još u 16. stoljeću i prvobitno se zvala Kovačka (Hadandan) čaršija.⁹² Na ovom prostoru prvo su radili obični kovači

---

⁸² Alija Bejtić, *Ulice i trgovi grada Sarajeva-topografija, geneza i toponimija*, (Sarajevo: Muzej grada Sarajeva, 1973.), 94.

⁸³ Ibid.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ibid, 95.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid, 171.

⁹¹ Ibid.

⁹² Ibid, 120.

koji su se vremenom specijalizirali za izradu brava i katanaca, a tu su se počele formirati i trgovačke radnje koje su izrađivale i prodavale te brave i katance.⁹³ Tako je i ova ulica dobila naziv prema zanatu koji je tu bio zastupljen. Do 1913. godine u sastavu ove ulice bila je i današnja ulica Bravadžiluk Mali, kratka ulica koja se proteže od Bravadžiluka u pravcu juga do Tabaka.⁹⁴ Sarajevske brave bile su izuzetno jake i to im je bilo glavno obilježje, ali njihova tehnička izrada nije bila posebnog umjetničkog kvaliteta.⁹⁵

Ulica Kazandžiluk počinje na Baščaršiji i vodi na istok, a onda naglo skreće prema jugu i završava u Bravadžiluku.⁹⁶ Ova ulica jedna je od najstarijih i tu se do danas održao zanat izrade raznog posuđa i suvenira od bakra, izrađenih na način na koji se radilo upravo u osmanskome periodu.

Kazandžije su izrađivali predmete od bakra, naročito suđe, a kalajdžije su te predmete presvlačili kalajem ili kositrom.⁹⁷ Do danas, naziv ove ulice se nije promijenio. Nekada je u sastav ove ulice spadao prostor u današnjoj Luledžinoj ulici, gdje su kazandžije imali svoje magaze i ta ulica se zvala Mali kazandžiluk.⁹⁸ Koliko je poznato, kazandžijski esnaf prvi je esnaf u kojem su se obrtnici počeli pretvarati u trgovce bakrom, kalajem i ostalim kazandžijskim proizvodima.⁹⁹ Kazandžijski esnaf proizvodio je najviše predmeta, a kazandžije iz Sarajeva predmetima su opremali cijelu Bosnu i Hercegovinu, te se posuđe izvozilo i van granica zemlje. Prema upotrebi, kazandžijski predmeti se svrstavaju u čak 13 skupina: kazani i haranije, kuhinjsko suđe, suđe za donošenje i držanje vode, suđe za kafu, sakralni predmeti, znaci časti, pešnjak i susak, suđe za pranje rublja, proizvodi za brijačnice, suđe za kupatilo, predmeti za rasvjetu, suđe za bolesnika.¹⁰⁰

Međutim, pogrešno bi bilo prostor sarajevske čaršije shvatiti samo kao mjesto na kojem se trguje. Baščaršija je bila mjesto gdje su se obrazovali šegrta, mladići koji su učili od onih majstora koji su imali dovoljno posla da imaju i šegrta koji će im pomagati, a kojeg će u isto vrijeme osposobiti za rad.¹⁰¹ Kazandžijskoj čaršiji još od davnih vremena pripadao je i Oprkanj ili Ibrikčijska čaršija. Kako bi šegrta, a kasnije kalfe i majstori, osim znanja koja su usvajali od majstora, usvajali i znanja o vjeri i naučili pisati, još od davnina postojao je u Oprkanju ili

---

⁹³ Alija Bejtić, *Ulice i trgovi grada Sarajeva-topografija, geneza i toponimija*, 1973, 94.

⁹⁴ Ibid.

⁹⁵ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 95.

⁹⁶ Alija Bejtić, *Ulice i trgovi grada Sarajeva-topografija, geneza i toponimija*, 1973, 210.

⁹⁷ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 95.

⁹⁸ Alija Bejtić, *Ulice i trgovi grada Sarajeva-topografija, geneza i toponimija*, 1973, 211.

⁹⁹ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 101.

¹⁰⁰ Ibid, 95-96.

¹⁰¹ Ibid, 63.

Ibrikčijskoj čaršiji jedan mekteb.¹⁰² Mekteb je početna vjerska škola u koju su šegrti dolazili rano ujutro, učili najpotrebnije o vjeri, te čitati i pisati arapskim slovima.¹⁰³ Nastava za šegrt završavala bi oko 9 sati prije podne, tako da su oni stizali nakon toga u radionice kod majstora.¹⁰⁴ Nakon završetka mekteba, neki šegrti su uz posao koji bi obavljali u dućanu, nastavljali školovanje u medresama, te postajali imami, mujezini ili esnafske doadžije.¹⁰⁵ Ovaj mekteb postojao je sve do 1912. godine.¹⁰⁶

Ulica Halvadžiluk formirala se u blizini Firuz-begovog hamama i propala je 1908. godine.¹⁰⁷ Dobila je naziv po halvadžijama, trgovcima koji su pravili i prodavali halvu od meda i pekmeza.¹⁰⁸ Nalazeći se tačno u središtu, između dvije džamije, ova ulica bila je u svakom smislu “najslađi” dio Baščaršije. Nakon požara koji se desio godine 1842. ovo je jedina ulica u kojoj su sačuvana kreveta (Slika 6.).¹⁰⁹

Slika 6. Krevet u Halvadžiluku

---

¹⁰² Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 65.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Ibid.

¹⁰⁷ Alija Bejtić, *Ulice i trgovi grada Sarajeva-topografija, geneza i toponimija*, 1973, 12.

¹⁰⁸ Ibid, 204.

¹⁰⁹ Ibid, 114.

Ulica Kračule počinje od ulice Telali pokraj Vijećnice i vodi u pravcu sjevera, a onda skreće na zapad pred Čekrekčijinu džamiju. Neobični naziv ulice Kračule vjerovatno je romanskog porijekla i zaslužuje naročitu pažnju sa stanovišta proučavanja etničke geneze sarajevske kotline.¹¹⁰

Abadžiluk je bila zanatska i trgovačka ulica koja se razvila najkasnije u 16. stoljeću.¹¹¹ Ime je dobila po abadžijma, krojačima pretežno seoske muške odjeće od finijeg sukna, koji se na turskom jeziku zvao “aba”.¹¹² Ulica je imala oko 45 abadžijskih dućana, a onda su abadžije vremenom zatvarali svoje dućane između dva svjetska rata.¹¹³ Na taj prostor došle su nove djelatnosti.

Kao posljedica proticanja vremena, rađali su se novi zanati i nove potrebe stanovništva, a jedan po jedan nestajali oni stariji, manje potrebni i vremenom zamijenjeni nečim drugim. Upravo zbog toga je jasno mjesto urbane antropologije, koja obuhvata sve te promjene, zahtjeve i načine prilagođavanja jednog djela grada i stanovništva koje je tu živjelo. Nisu samo nestajali i nastajali zanati. Isto je bilo i sa objektima, putevima, robom, ljudima... Brojne fotografije, objekti i literatura koja je danas ostala kao svjedok prošlog vremena govore o postojanju jednog vremena i načina života koje je to vrijeme zahtijevalo, ali i o ljudima iz prošlosti koji su naseljavali ove prostore prije nekoliko decenija unazad.

Za nastavak rada izuzetno je važno spomenuti i dućane, koji ne samo da su bili sastavni dio života ljudi u osmanskome periodu, nego su neki od njih ostali i do dana današnjeg da sačuvaju i održe tradiciju. Danas, za razliku od prošlosti kad su bili neophodni za život, dućani na Bašçaršiji postali su mjesta gdje uglavnom dolaze turisti, kako bi kupili nešto što ih podsjeća na Sarajevo. Ostalo je vrlo malo starih zanata da budu istinski svjedoci prošlosti i čuvaju od zaborava. Od njih nekoliko koji postoje i danas, najzastupljeniji je kazandžijski, bez čijeg se dobro poznatog zvuka, ne mogu zamisliti bašçaršijske ulice.

Dućani se mogu definisati kao zgrade prizemnice nanizane jedna do druge u dva nasuprotna bloka.¹¹⁴ Većina tih dućana bila je vrlo skromnih dimenzija, a zatvarali su se sa tri drvena kapka koji se nazivaju ćepeneci.¹¹⁵ Po danu, kad bi se ti kapci otvorili, kompletna strana dućana okrenuta prema ulici bila je otvorena, kako bi sva roba bila izložena oku mušterija.¹¹⁶ Skupinu dućana koji se nižu jedan do drugog u jednom bloku prekriva jedan zajednički krov, koji vlasnici dućana o

---

¹¹⁰ Alija Bejtić, *Ulice i trgovi grada Sarajeva-topografija, geneza i toponimija*, 1973, 413.

¹¹¹ Ibid, 77.

¹¹² Ibid.

¹¹³ Ibid.

¹¹⁴ Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, 1953, 263.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Ibid.

zajedničkom trošku popravljaju kad je to potrebno.¹¹⁷ Zanimljivo je da ovi stari dućani osmanskog tipa predstavljaju poseban umjetnički izraz koji se ne ogleda u konstrukciji i arhitekturi pojedinačno svakog dućana, nego u cjelini, u ansamblu kompletne čaršije.¹¹⁸ Dućani kao individualni objekti ne odaju ništa toliko posebno i specifično, međutim kad se uzmu kao niz objekata koji se proteže niz krivudave čaršijske ulice, predstavljaju vrijedan likovni i ambijentalni fenomen. Osim dućana koji su građeni uz Brusa bezistan, svi ostali su građeni od drveta.¹¹⁹ S obzirom na učestale požare koji su se konstantno upisivali u historiju ovog grada, činjenica je da su mnogi dućani više puta gorili, bili obnavljani, ali i da se vatra brže širila upravo jer su građeni od drveta. Putopisac Evlija Čelebi u svom “Putopisu” iz 1660. godine čaršiju i ulice opisuje na sljedeći način:

“U čaršiji ima u svemu hiljadu i osamdeset bezistana koji su uzor ljepote. Sama čaršija je veoma privlačna i izgrađena po planu. Svaki pojedini dio čaršije je natkriven isto kao čaršije u gradovima Halep i Bursa, samo što ti krovovi nisu građeni od tvrdog materijala nego samo od debelih greda. Glavne ulice su čiste i pokaldrmisane, a u jednoj krasnoj zgradi koja je sagrađena od tvrdog materijala nalazi se bezistan.”¹²⁰

Čelebi sarajevsku čaršiju poredi sa čaršijama u Halepu i Bursi koje su tad bile izuzetno bogato razvijene, što mnogo govori o razvoju Sarajeva u ovom periodu i uticajima koje je osmanski narod donio svojom kulturom i običajima.

Jedan kratki široki sokak koji je uz jugozapadnu stranu Čekrekčijine džamije povezivao Oprkanj sa ulicom Baščaršija, tek nakon graditeljskog zahvata koji je 1863. godine proveo Topal Osman-paša, postao je dio ulice Telali.¹²¹ Međutim, za ovu temu posebno značajan je period prije 1863. godine kad je ovaj sokak bio samostalna saobraćajnica koja nije vodila od Šeherćehajine ćuprije ka čaršiji, radi bašti koje su se tu nalazile, pa se moralo ići Kračulama ili Bravadžilukom.¹²² Iako nije sigurno koje godine je nastao ovaj sokak, smatra se da je to najvjerovatnije bilo još u vrijeme izgradnje Čekrekčijine džamije, 1526. godine.¹²³ Izgrađen je u isto vrijeme sa sjevernim dijelom Oprkanja i Podkovačima kao okolnim saobraćajnicama oko džamije. S obje strane sokaka nalazili su se dućani, a značajan je bio jer je povezivao ulice Baščaršija i Oprkanj.¹²⁴ Kračule su izlazile direktno na Mustaj-pašin mejdan, pa preko njega na Šeherćehajinu ćupriju do 1863.

---

¹¹⁷ Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, 1953, 263.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 13.

¹²⁰ Evlija Čelebi, *Putopis-odlomci o Jugoslavenskim zemljama*, 1967, 113-114.

¹²¹ Emir i Irma Fejzić, *Sarajevska čaršija-Od Mustaj-pašinog Mejdana do Telala*, (Sarajevo: Arhitektonski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2018.), 41.

¹²² Ibid.

¹²³ Ibid, 85.

¹²⁴ Ibid, 42.

godine.¹²⁵ Kad je riječ o dućanima koji su se na tom mjestu nalazili, uz jugozapadnu stranu Čekrekčijine džamije, neki podaci se mogu dobiti iz slike nepoznatog autora (Slika 7.).

Slika 7. Jugozapadni ugao Čekrekčijine džamije na ulju nepoznatog autora

Slika pokazuje niz dućana položen ka istoku i okružen ulicama Kovači i Oprkanj, dajući tako pregled dućana, kako su dućani izgledali i kakvi su bili ambijent i atmosfera tog mikrolokality.¹²⁶ Ono što još treba navesti jeste i vrlo mala vjerovatnoća da je Čekrekčijina džamija od samog početka bila okružena dućanima sa tri strane i polovično sa četvrte.¹²⁷ Postoji pretpostavka da je ona i sa kompletne četvrte strane (prema ulici Oprkanj) bila urasla u čaršijsko tkivo.¹²⁸ Ne može se pronaći nikakav poseban razlog radi kojeg bi ulazna, najvažnija fasada džamije bila prepuna dućana, a četvrta kao jedna od sporednih potpuno oslobođena dućana.¹²⁹ Ta pretpostavka je jasnija ukoliko se zna da je upravo ta fasada bila okrenuta prema istočnim ulazima u grad i bila dijelom Oprkanja, čija važnost je bila izuzetno velika.¹³⁰

---

¹²⁵ Emir i Irma Fejzić, *Sarajevska čaršija-Od Mustaj-pašinog Mejdana do Telala*, 2018, 27.

¹²⁶ Ibid, 115.

¹²⁷ Ibid, 118.

¹²⁸ Ibid.

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Ibid.

2.3.1. Mehmed-begov bezistan, mahale i Baščaršijska džamija (džamija Havadže Duraka)

Svaki veći grad imao je trgovački bazar, gdje se kupovala različita roba koja je dolazila sa Istoka i Zapada.¹³¹ To su bili bezistani, uglavnom objekti građeni od kamena, izuzetno velikih dimenzija. O drvenom Mehmed-begovom hanu (bezistanu) i džamiji Havadže Duraka (danas Baščaršijska džamija), postoji vrlo malo podataka koji nagovještavaju samo njihovo postojanje u prošlosti. Radi nedostatka sačuvanih opisa, a možda i potpunog zanemarivanja da se u prošlosti zabilježi njihov unutrašnji ili vanjski izgled, ostalo je nepoznato kako su prvobitno izgledala ova dva objekta.

Vrlo brzo nakon Kolobara hana, na njegovoj istočnoj strani izgrađuje se i prvi bezistan u Bosni, Mehmed-begov bezistan (bezistan Isa-begovog sina).¹³² U Bosni je bilo šest bezistana, a čak tri su se nalazila u Sarajevu. Ta tri sarajevska bezistana nastajali su u vremenu između 1463. i 1551. godine, a samo Mehmed-begov pripada ovoj ranoj fazi.¹³³ Ono što je zanimljivo jeste da su u periodu kad su bezistani građeni, gradovi u kojima su građeni bili glavni gradovi bosanskog pašaluka.¹³⁴ Možda je bezistan predstavljao jedno od obilježja glavnog grada, u kojem je razvoj trgovine bio dominantniji nego u ostalim gradovima, jer su bezistani bili centri trgovine, naročito manufakturnom robom i stajali su u centru čaršije svoga mjesta.¹³⁵ Isti broj bezistana kao i u Sarajevu bio je u Carigradu, ali kad je riječ o arhitekturi, jasno je da sarajevski bezistani zaostaju za carigradskim.¹³⁶ Ipak, kad je riječ o njihovoj površini razlika nije bila velika.¹³⁷

Mehmed-begov bezistan sagrađen je krajem 15. ili početkom 16. stoljeća, a u upotrebi je bio do 1842. godine, kad ga je uništio požar.¹³⁸ Taj podatak je ostao do danas poznat zahvaljujući Salihu-ef. Muvekitu koji je to upamtio, a godine 1873. i zabilježio.¹³⁹ Ako se uzme u obzir ovaj slučaj, samim tim dolazi i pretpostavka da ovo vjerovatno nije jedini objekat čije je postojanje samo zabilježeno, te da je moguće i da postoji više objekata koji su se nalazili na prostoru sarajevske čaršije, a o kojima ne postoje nikakvi podaci, pa čak ni bilješke da su nekada postojali i nečemu služili. Bezbroj detalja o Sarajevu, Baščaršiji, ljudima, te objektima koji su nastajali i nestajali, na specifičan način daje Mula Mustafa Bašeskija u svom „Ljetopisu“ u kojem se mogu pronaći

---

¹³¹ Emir i Irma Fejzić, *Sarajevska čaršija-Od Mustaj-pašinog Mejdana do Telala*, 2018, 265.

¹³² Ibid.

¹³³ Hamdija Kreševljaković, „Naši bezisteni“ u: *Naše starine II - Godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR Bosne i Hercegovine*, (Sarajevo, 1954.), 233.

¹³⁴ Ibid.

¹³⁵ Ibid.

¹³⁶ Ibid, 234.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 14.

¹³⁹ Ibid.

vrijedni podaci o objektima i životu čaršije. Značaj Bašeskije i njegovog „Ljetopisa“ sažima se u rečenici:

„Što je zapisano ostaje, a što se pamti iščezava.“¹⁴⁰

Postoji jedino predaja koja kaže da je ovaj bezistan do pohoda princa Eugena Savojskog bio presveden kupolama, a u požaru su uništene te kupole, pa je kasnije zgrada prekrivena drvenim krovom.¹⁴¹ Na mjestu Mehmed-begovog hana kasnije su podignuti dućani poznati kao Velike i Male trgovke s oko 60 dućana.¹⁴²

Gradovi u osmanskom periodu od svog nastanka razvijali su se u dvije zone. U prvu zonu spadao je prostor čaršije, a u drugu prostor mahala. Čaršija je bila sjedište grada, mjesto gdje se trgovalo, sretalo, družilo, upoznavalo, poslovalo, mjesto gdje se odvijao javni život. Međutim, kad je riječ o mahali, tu se odvijao privatni život. Samim tim, mahala je bila mirnija, dio gdje su vladali komšijski razgovori, posjećivanje i druženje u kućama. Čaršija je dakle u središtu grada, gdje se sa svih strana ukrštavaju putevi, a mahala je uvijek na posebnom prostoru, van prometne gužve.¹⁴³ Svoj najveći teritorijalni, ali i ekonomski napredak Sarajevo je doživjelo u 16. stoljeću. To se najbolje može pratiti kroz defetere (katastarske popise) u kojima su zabilježeni značajni podaci za urbani razvitak grada, ali i detaljno popisane mahale i njihovi stanovnici.¹⁴⁴ Mahala je zapravo stambeni prostor, naselje koje broji od deset pa do stotinu kuća, izgrađenih oko džamije ili mesdžida, po kojima i dobija naziv.¹⁴⁵

Upravo na Baščaršiji, formirala se i mahala mesdžida Havadže Duraka. Po broju kuća naselje je bilo izuzetno malo.¹⁴⁶ Možda bi se po tome moglo naslutiti da je i džamija bila skromnijih dimenzija u prošlosti. Mahala mesdžida Havadže Duraka u blizini Baščaršijske džamije, koju je podigao hodža Durak, prvi put se spominje 1528. godine.¹⁴⁷ Baščaršijska džamija nije imala svoje groblje, a s obzirom da se nalazila u centru čaršije, oko nje nije bilo ni stambenih četvrti.¹⁴⁸ Iznad ulaza u džamiju, sačuvan je tarih koji govori o obnovi i dekorisanju džamije iz

---

¹⁴⁰ Mula Mustafa Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804)*, (Sarajevo: Publishing, 1997.), 36.

¹⁴¹ Hamdija Kreševljaković, „Naši bezisteni“, 1954., 234-235.

¹⁴² Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, 1953, 265.

¹⁴³ Ibid, 236.

¹⁴⁴ Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 1996, 38.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Amra Hadžimuhamedović, „Baščaršijska (Havadže Duraka) džamija, historijska građevina“, u: *Nacionalni spomenici*, (Bosna i Hercegovina: Komisija/Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika, 2006.),

http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2856 (01. 12. 2020.)

¹⁴⁸ Ibid.

1866/1867. godine.¹⁴⁹ Bašćaršijska džamija je prvobitno imala drvenu kupolu, međutim ona je izgorila u požaru 1697. godine, te je izgrađena nova kupola.¹⁵⁰ Vakufnama ove džamije se nije sačuvala, tako da nije poznato ništa detaljnije o njenom održavanju ili osnivanju. U popisima vakufa se mogu pronaći neki podaci o vakufu, vezani za prihode na godišnjem nivou ili podaci o broju dućana koji su pripadali vakufu ove džamije.¹⁵¹

2.3.2. Firuz-begov hamam

Izgradnja Firuz-begovog hamama započeta je u srcu sarajevske čaršije, 1509. godine u ulici Ćulhan, koja je dobila ime po prostoriji u hamamu u kojoj se loži (Slika 8.).¹⁵² To je bila prostrana građevina, zasvedena kupolama i podijeljena na muški i ženski dio (Slika 9, Slika 10.). Bosanski sandžak Firuz-beg je uvakufio hamam za potrebe svoje medrese.¹⁵³

Slika 8. Nivo supstrukcije, hipokaustni sistem

---

¹⁴⁹ Amra Hadžimuhamedović, „Bašćaršijska (Havadže Duraka) džamija, historijska građevina“, u: *Nacionalni spomenici*, (Bosna i Hercegovina: Komisija/Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika, 2006.), http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2856 (01. 12. 2020.)

¹⁵⁰ Ibid.

¹⁵¹ Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 1996, 223.

¹⁵² Ibid, 239.

¹⁵³ Ibid.

Slika 9. Muški i ženski istočni dio hamama

Slika 10. Firuz-begov hamam: ženski i muški zapadni dio hamama s kapalukom, mejdanom i halvatima

Hamami su neizostavni i lako prepoznatljivi oblici osmanske arhitekture. Osmanske kuće prvobitno su imale manje banje, a onda je došlo i do izgradnje javnih kupatila. Izgradnja vodovoda i hamama govori da je Sarajevo još prije 1462. godine imalo svoja kupatila, dok su se u Evropi i mnogo godina kasnije ljudi kupali u lavoru.¹⁵⁴ Nakon osmanskog perioda ostala je arhitektura kao vidljivi dokument koji svjedoči o težnjama, shvatanjima i umjetničkom izražavanju naroda koji su naseljavali ovaj prostor u prošlosti, a u te vidljive dokumente ubrajaju se i hamami. Posebna pažnja se poklanjala izgledu i projektovanju hamama, pa su svi masivni i građeni od kamena, s bogatim likovnim izrazima i bogatom unutrašnjom dekoracijom.¹⁵⁵ Unutrašnjost hamama dijelila se na više prostorija, a najveća prostorija je bio šadrvan, s odjeljcima za presvlačenje i šadrvanom u sredini.¹⁵⁶ Od nekadašnjih hamama u gradu Sarajevu, Firuz-begov hamam danas je jedini na kojem su jako dobro očuvani i vidljivi ostaci konstruktivnih, arhitektonskih i dekorativnih elemenata u kojima je prepoznatljiv klasični tip starih osmanskih kupatila.¹⁵⁷ Prema svojim arhitektonskim karakteristikama Firuz-begov hamam pripada takozvanim dvostrukim hamamima i predstavlja jedini bolje očuvan primjer dvostrukog hamama u Bosni i Hercegovini.¹⁵⁸ Građevina nije imala prozorskih otvora, pa su zidovi ženskog i muškog dijela raščlanjeni nišama, kao mjestom predviđenim za odlaganje ličnih stvari.¹⁵⁹ Najreprezentativniji prostor cjelokupnog hamama nalazi se u dijelu za muškarce, gdje je centralna arhitektonska konstrukcija, tj. mejdan s vanjske strane kvadratnog oblika, dok je unutrašnji dio zida raščlanjen sa četiri pravokutna i jednim višekutnim udubljenjem, nišama, koje su zrakasto raspoređene u prostoru te predstavljaju zasebne arhitektonske cjeline s kurnama.¹⁶⁰ Mejdan u ženskom dijelu hamama iste je veličine kao i u dijelu za muškarce, ali se razlikuje jednostavnijim konstruktivnim rješenjem prostora. Središnji dio, i u dijelu za muškarce i u dijelu za žene, bio je presvođen kupolama, koje su bile prekrivene ćeramidom.¹⁶¹ Pokrov Firuz-begovog hamama nije sačuvan. Kad je riječ o radu hamama i nakon osmanskog perioda, sve do početka 19. stoljeća svjedoči niz pronađenih nalaza, a posebno novčića austrougarske, poljske, mletačke i dubrovačke republike.¹⁶² Hamami se vrlo često, u interpretaciji kulturnog i društvenog života promatraju kroz prizmu religijskog.

---

¹⁵⁴ Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 1996, 32.

¹⁵⁵ Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini*, 1953, 260.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Andrijana Pravidur, „Firuz-begov hamam kao arheološki lokalitet/preliminarno izvješće“, u: *Firuz-begov hamam*, (Sarajevo: Nacionalni komitet ICOMOS u Bosni i Hercegovini, 2012.), 21.

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ Ibid, 24

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Ibid, 20.

Hamame nije posjećivalo samo muslimansko stanovništvo. Kršćani su također posjećivali ove objekte iako njima religija nije nalažala kupanje.¹⁶³ Hamami su naročito bili prilagođavani za potrebe Jevreja koji su nakon kupanja morali tri puta zaroniti u vodu koja otiče - taj običaj se naziva tevilla.¹⁶⁴ Upravo zato su građeni bazeni po hamamima čije dimenzije su tačno određene pa je poznato da je jedan ovakav bazen morao zauzimati prostor u koji može stati najmanje 800 litara vode.¹⁶⁵ Sefardski Jevreji su se naselili u Bosnu početkom 16. stoljeća pa se pretpostavlja da prvi ovakvi bazeni datiraju od tog perioda.¹⁶⁶ Jedan takav bazen postojao je od 1767. godine u Firuz-begovom hamamu, koji su sagradili Jevreji grada Sarajeva i plaćali kiriju za njega.¹⁶⁷ Čini se da su upravo dvostruki hamami, zbog svoje veličine i prostora, omogućavali prenamjenu jedne prostorije s bazenom uglavnom u ženskom dijelu hamama gdje se obavljala tevilla.¹⁶⁸ Bazeni se nalazio u posebnoj prostoriji, u koju osim Jevreja nije niko ulazio.¹⁶⁹ Nakon što je Firuz-begov hamam zatvoren, bazeni za tevillu sagrađeni su u Isa-begovom i Husref-begovom hamamu ali nije poznato da li su i za korištenje ovih bazena Jevreji plaćali kiriju.¹⁷⁰

Međutim, bez obzira na veliki kulturno-historijski značaj ovog objekta, njegova sudbina bila je prepuštena vremenu, ratnim dešavanjima, ali i ljudskoj neodgovornosti, što je uveliko doprinijelo njegovom propadanju. Firuz-begov hamam je bio u funkciji sve do početka 19. stoljeća, a godine 1810. zatvara se zbog oštećenja i opasnosti od rušenja.¹⁷¹ Tako je hamam stajao oko četrdeset godina zatvoren, a vrijeme je ostavljalo svoje tragove. U periodu pred Prvi svjetski rat hamam je bio gotovo srušen, a nakon Drugog svjetskog rata, na ostacima hamama izgrađeni su objekti za potrebe servisne radionice i ugostiteljstva.¹⁷² Zahvaljujući tim objektima, dobro su očuvane substrukture hamama.¹⁷³ Za hamam u čijim dijelovima se vješto sakrivaju djelići prošlosti, proces revitalizacije je od velikog značaja.

---

¹⁶³ Hamdija Kreševljaković, „Banje u Bosni i Hercegovini“, u: *Izabrana djela III – Banje, vodovodi, hanovi i karavansaraji...*, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1991.), 31.

¹⁶⁴ Ibid.

¹⁶⁵ Ibid.

¹⁶⁶ Ibid, 32.

¹⁶⁷ Ibid.

¹⁶⁸ Andrijana Pravidur, „Firuz-begov hamam kao arheološki lokalitet/preliminarno izvješće“, 2021, 24.

¹⁶⁹ Hamdija Kreševljaković, „Banje u Bosni i Hercegovini“, 1991, 32.

¹⁷⁰ Ibid.

¹⁷¹ Vjekoslava Sanković Simičić, „Odabir pristupa revitalizaciji arheološkog lokaliteta Firduz/Firuz-begovog hamama u Sarajevu“, u: *Firuz-begov hamam*, (Sarajevo: Nacionalni komitet ICOMOS u Bosni i Hercegovini, 2012.), 9.

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ Ibid.

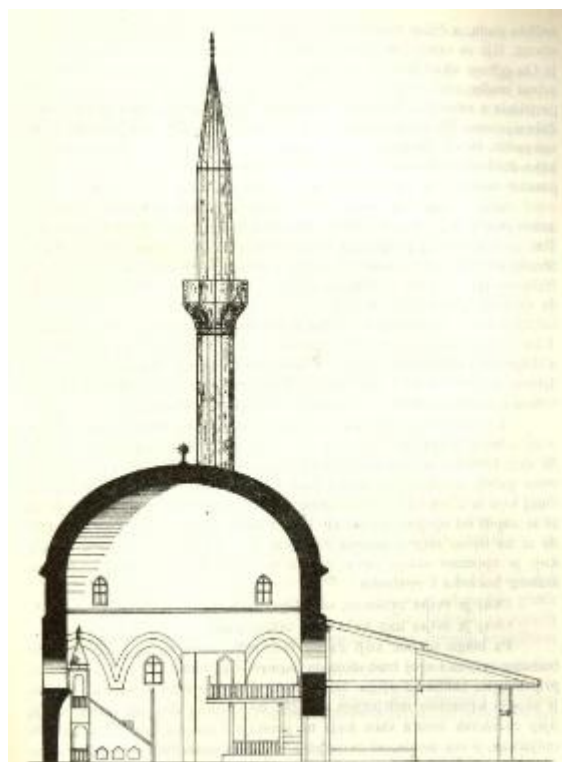

2.3.3. Džamija Muslihuddina Čekrekčije

U svojim stalnim putovanjima i osvajanjima, ljudi u prošlosti su se neprestano smjenjivali na različitim geografskim područjima, raseljavali, zadržavali ili jednostavno ostajali i tu gradili svoje domove, bogomolje i sve ono što im je bilo potrebno za život. Tako su i Osmanlije došavši na prostor Bosne i Hercegovine sa sobom donijeli svoju kulturu, tradiciju, običaje i religiju. U Bosni i Hercegovini već u prvoj polovini 15. stoljeća, počeo se širiti islam, a širenje islama podrazumijevalo je i izgradnju džamija. Ljudi su oduvijek ostavljali djeliće svojih vjerovanja i religijskih običaja kao dokaz vlastitog postojanja. Osmanlije su za sobom ostavili veliki broj džamija, a smatra se da ih je samo u Sarajevu bilo preko 108.¹⁷⁴ Karakteristično za Osmanlije bilo je to da su prvo gradili džamiju na nekom prostoru, a onda bi oko te džamije nastajale mahale. Tako je nastao i niz mahala na prostoru sarajevske čaršije i ostao poznat u sačuvanim pisanim dokumentima, a neke od tih mahala postoje i danas. Kad je riječ o prostoru Baščaršije, treba spomenuti i džamiju Muslihuddina Čekrekčije.

Slika 11. Džamija Čekrekči Muslihuddinova u Sarajevu

Slika 12. Nacrta Čekrekčijine džamije

¹⁷⁴ Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, 1953, 244.

Mahala mesdžida Čekrekči Muslihuddina nastala je 1526. godine, kad je i podignuta kupolna džamija (Slika 11., Slika 12.) u sjeveroistočnom dijelu Bašćaršije.¹⁷⁵ Ova džamija sa svih strana bila je okružena ulicama, a na njene vanjske zidove naslanjali su se dućani.¹⁷⁶ Muslihuddin Čekrekčija bio je bogati trgovac koji se bavio izradom čekrka, i upravo zato se na kupoli džamije, umjesto alema, nalazio bakreni čekrk.¹⁷⁷ Ova džamija je po mnogo čemu ostala zabilježena kao izuzetak. Ono što je u arhitektonskom smislu karakteristično za ovu džamiju jeste to da njena munara nije bila prizidana uz samu džamiju nego je bila “unesena” u džamiju, pa se zbog toga, na toj strani u donjem redu nalazi samo jedan prozor dok su na ostale tri strane po tri prozora.¹⁷⁸ Velika gvozdena vrata koja je imala Čekrekčijina džamija, također su rijetkost.¹⁷⁹ Minber i mahfil su vrlo jednostavni, a teško je utvrditi i da li su nekad u prošlosti drugačije izgledali.¹⁸⁰ Nekoliko levhi predstavljaju jedini ukras na bijelim zidovima, a kao razlog uzima se to da su zgrade koje su se nalazile uz zidove džamije, smetale da svjetlost dolazi do unutrašnjosti objekta.¹⁸¹ Obično kod džamija koje su presvedene kubetom budu i sofe presvedene kubetom.¹⁸² Međutim, ova džamija je i po tome izuzetak, jer ona nema ta kubeta, a smatra se da ih ni u prošlosti nije imala.¹⁸³

Do podizanja džamije Muslihuddina Čekrekčije, ovaj prostor bio je u sastavu Mahale Isabegove tekije, ali prema popisu iz 1528. godine, broju kuća i stanovnika, može se zaključiti da je ova mahala bila tek u procesu nastajanja.¹⁸⁴ Muslihuddin Čekrekčija je za svoju džamiju uvakufio 45 dućana.¹⁸⁵ Važno je spomenuti i da su vrlo rijetke džamije čije su se zakladnice sačuvale čak u originalu. U te rijetke džamije spada upravo džamija Muslihuddina Čekrekčije, jer je njena originalna vakufnama sačuvana, a ujedno je i najstarija poznata originalna isprava napisana u Sarajevu.¹⁸⁶

---

¹⁷⁵ Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 1996, 48.

¹⁷⁶ Hamdija Kreševljaković, *Džamija i vakufnama Muslihuddina Čekrekčije*, 1938, 7.

¹⁷⁷ Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 1996, 222.

¹⁷⁸ Hamdija Kreševljaković, *Džamija i vakufnama Muslihuddina Čekrekčije*, 1938, 6.

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ Ibid, 7.

¹⁸² Ibid.

¹⁸³ Ibid.

¹⁸⁴ Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, 1997, 48.

¹⁸⁵ Ibid.

¹⁸⁶ Amra Hadžimuhamedović, „Čekrekčijina džamija-graditeljska cjelina“, u: *Nacionalni spomenici*, (Bosna i Hercegovina: Komisija/Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika, 2004.), http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2511 (01. 12. 2020.)

2.3.4. Sebilj

Riječ „sebilj“ arapskog je porijekla i označava „zgradu na putu u kojoj ima vode“.¹⁸⁷ Sebilji su česme posebnog tipa u kojima se nalazio poseban službenik, koji je punio posude i besplatno vodu davao prolaznicima.¹⁸⁸ Smatra se da ih je u gradu Sarajevu bilo nekoliko, a posljednji je sagrađen u Sarajevu od strane namjesnika Mehmed-paše Kukavice, 1755. godine.¹⁸⁹ Mehmed-paša Kukavica je ostavio i imetak za izdržavanje tog objekta, te za plaćanje čovjeka koji će tu raditi.¹⁹⁰ Sebilj je prvobitno bio mala i masivna građevina, kvadratičnog oblika, s jednom prostorijom u kojoj je boravio poseban službenik i punio posude vodom.¹⁹¹ Građevina je bila jednostavna, s otvorima i slobodnim pristupom sa sve četiri strane, a završavala se malom kupolom i blagim vijencem.¹⁹²

U svom „Putopisu“ Evlija Čelebi spominje:

„Na tri stotine mjesta postoje sebilji gdje žedni ljudi piju vodu. Oni su podignuti iz ljubavi prema mučenicima sa Kerbele. Većina ih je u čaršiji i na trgu.“¹⁹³

Također, Mula Mustafa Bašeskija u „Ljetopisu“ spominje još između 29. 10. 1753. i 17. 10. 1754. godine izgradnju sebilja na Baščaršiji.¹⁹⁴

Međutim, godine 1891. sebilj je srušen i na istom mjestu je sagrađen novi (Slika 13.), a 1913. godine prenesen je na mjesto na kojem se i danas nalazi, u obliku koji je danas poznat.¹⁹⁵ Ovaj sebilj je prema nacrtima sebilja građenih u 16. stoljeću, projektovao arhitekta Aleksandar Wittek.¹⁹⁶

---

¹⁸⁷ Jasmin Mešić, *Šeher Sarajevo-fotomonografija grada*, (Sarajevo: Nacionalna i univerzitetska biblioteka BiH, 2019.), 44.

¹⁸⁸ Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, 1953, 258.

¹⁸⁹ Ibid.

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ Ibid.

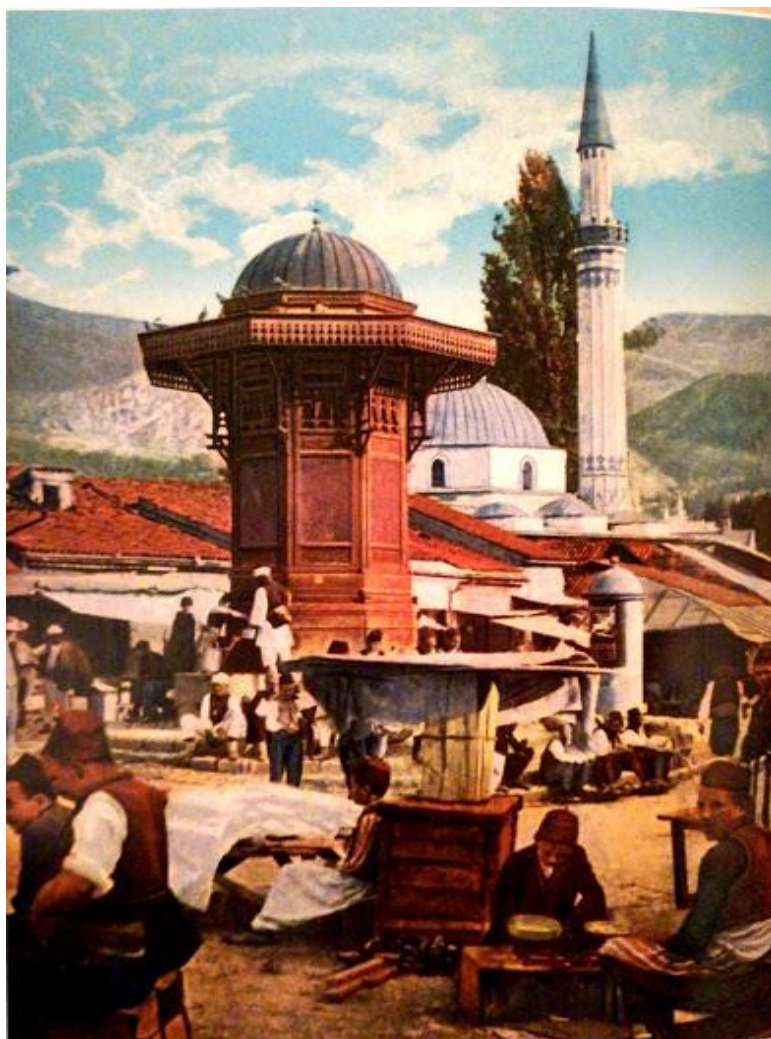
¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Evlija Čelebi, *Putopis-odlomci o Jugoslavenskim zemljama*, 1967, 111.

¹⁹⁴ Mula Mustafa Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804)*, 1997, 30.

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ Jasmin Mešić, *Šeher Sarajevo-foto monografija grada*, 2019, 44.

Slika 13. Sebilj

Upravo je između 1911. i 1913. godine izvršena regulacija Baščaršije. U tom periodu sebilj je pomjeren za nekoliko metara, a današnja Baščaršija je malo više proširena prema sjeveru, zato što je došlo do rušenja niza zgrada i dućana 1950. godine, posebno na prostoru ulica Safvet-bega Bašagića i starih Sagrdžija.¹⁹⁷ Ovo je bio posljednji izgrađeni sebilj u Sarajevu.

2.3.5. Život na čaršiji u osmanskom periodu

Nekoliko puta u radu spomenut je i život koji se odvijao u ovom periodu, ljudi i zanati kojima su se bavili, uz sve promjene koje su se dešavale oko njih, najviše u arhitekturi. Osim putopisa, i u pjesmama se opisuje život ljudi na prostoru sarajevske čaršije i Baščaršije. U pjesmi

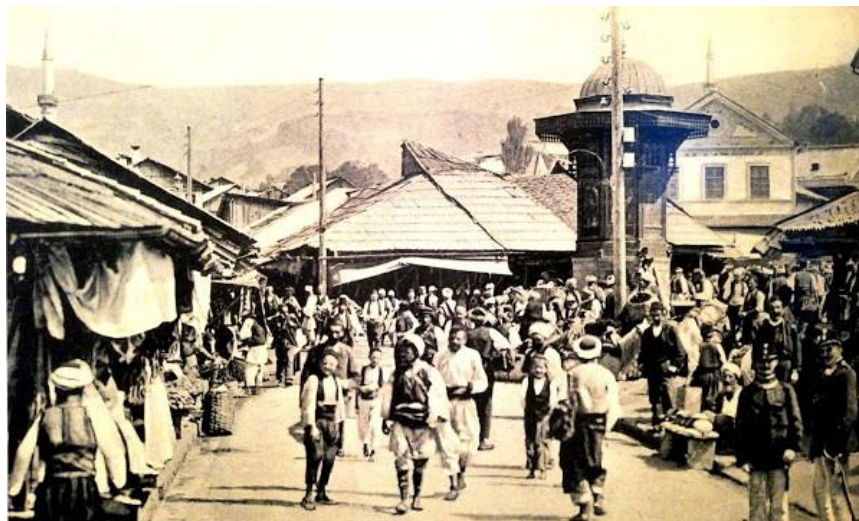
¹⁹⁷ Alija Bejtić, *Ulice i trgovi grada Sarajeva-topografija, geneza i toponimija*, 1973, 95.

koju je napisao Mehmed Rizaija, opisuju se esnafi i zanatlije, te izvor njihove zarade na sljedeći način: „Bave se zanatima 24 esnafa i s ovakvim radom i zaradom izdržava se većina sarajevskog stanovništva.“¹⁹⁸

Osim dućana, zanata i robe koju su prodavali, sarajevska čaršija oduvijek je imala poseban duh i običaje. Upravo zato treba spomenuti i kafane, u koje je pohodio već spomenuti engleski putnik Henrik Blunk i ostavio sjećanje:

„Kad uđeš u kafanu i ogledneš se za mjesto gdje ćeš sjesti, valja ti dobro paziti da ne zapneš za čibuke koje pušači, sjedeći na oniskim jastucima, ispruže do nasred kafane. Ako nogom staneš na čibuk ili ga samo dirneš, može te skupo stati jer kvariš ćeif Sarajlija. I koliko god da je na Čaršiji graja, u kafani je tišina. Lijepo čuješ kako krklja tekućina u nargilama i kako vri kahva na žeravici. Kad uniđe nov gost, najprije pogleda i potraži mjesto gdje će sjesti, pa kad sjedne, onda se ogledne i desno i lijevo i pravo po gostima, koji od ranije sjede u kafani, pa onda pošutivši još minutu ili dvije izrekne pozdrav. Zatim opet šutnja.“¹⁹⁹

Iako je Baščaršija bila mjesto susreta i razmjene dobara (Slika 14.), ljudi su vrijeme odmora provodili u kafanama. Ni u osmanskome periodu društvenog života nije nedostajalo. Upravo ovaj opis spominje taj sarajevski ćeif i mir u kafani, u kojoj su ljudi vjerovatno iskorištavali slobodno vrijeme kako bi se odmorili u društvu. Ono što se sačuvalo i do danas, jeste svakodnevno kucanje kazandžija u dućanima i svakodnevna gužva ispred sebilja (Slika 15.).

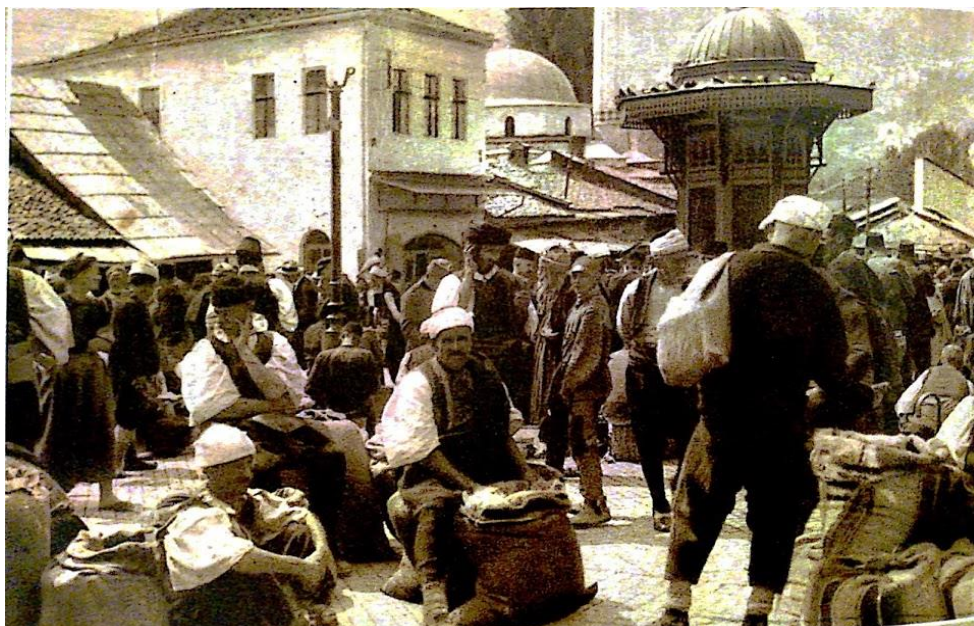

Slika 14. Baščaršija

¹⁹⁸ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 28.

¹⁹⁹ Ibid.

Slika 15. Detalji sa Bašaršije

Odnos između ljudi bio je utemeljen na islamskom bontonu – ahlaku i edebu, utemeljenom u poslaničkoj tradiciji i derviškoj praksi. Taj naročiti aspekt lijepog ponašanja osjećao se u svakom uglu Bašaršije, a džamije su bile redovno posjećivane. Vjernici su obavljali svoje vjerske dužnosti u objektima koje su za tu namjenu gradili imućniji ljudi, sa već pomenutim vjerovanjem da će dobiti kuću u džennetu ako učine nešto dobro za svoju zajednicu (izgradnja objekta u kojem bi se ljudi obraćali Bogu, bila je zasigurno najbolji izbor.)

Kako je već navedeno, brojni strani putopisci pisali su o Sarajevu i sarajevskoj čaršiji, kao što je to učinio hrvatski književnik Matija Mažuranić, te zapisao:

„Sarajevo je strašno veliko, i nikakav Sarajevac ne zna koliko je; to jest, nitko nije bio po svem varošu. Tamo nije slobodno izvan glavnih ulica nikuda ni okom pogledati a kamoli koračati nogom. Čaršija je sva u jednoj gomili kod rijeke Miljetske, osim kakvih maslara (bakala, bakalina, ali zanatnika i pekara (ekmedžija), koji po glavnih ulicah svoje dućane imaju. Iz svake mahale je slobodno stanovnikom ići kuda jim je put u čaršiju, ali u tuđju mahalalu ni pošto je živ.“²⁰⁰

Ovaj opis govori o Sarajevu kao velikom gradu, čije je sve dijelove skoro pa nemoguće poznavati i obići, te o čaršiji i brojnim zanatlijama o kojima je već bilo riječi. Također, nastavak

²⁰⁰ Matija Mažuranić: „Pogled u Bosnu, ili kratak put u onu Krajinu (učinjen 1839.- 40. po Jednom Domorodcu)“, u: *Behar, Zemlja čejfa i kismet*-Strani putopisci o BiH, (Zagreb: KDBH „Preporod“, 2012.), 53.

ovog opisa spominje kafu, druženja i odnose između ljudi u ovom periodu. Osim kafane i hana, kafa se pila i u kućama. Kafa skoro da se može svrstati u važan fragmenat života ovog naroda:

„U prostih sobah peći se lože iz nutra poradi kafe, koju svaki čas peku, i radi čibuka; a u peći je zazidan lonac, u kom se voda grije za abdes uzimati. U gospodskih kućah ima jedna soba, gde se peče kafa za domaće i za svakoga, koji dodje, i zove se kafana ili kafeodžak. Ima jedna soba, gde stoje sedla i različito oružje, i zove se saračana. Dole na zemlji ima jedna shrana od razliĉnih potrebnih stvari, i zove se magaza.“²⁰¹

Na kraju, spomena je vrijedan i jedan citat koji najbolje opisuje duh jednog vremena, u knjizi Rešada Kadića „Posljednji Bašeskijin zapis“, koji kaže: „Kad bi me neko pitao šta mi je na ovom svijetu najžalije ostaviti, rekao bih sabaha, behara i iftara.“²⁰²

2.4. Vrijeme obnove

Za historiju jednog grada, pa tako i za historiju Sarajeva, mogu se vezati brojne prirodne neprilike, poplave, požari ili bolesti. Međutim, ono što je specifiĉno za Sarajevo jesu česti požari kao njegov najveći neprijatelj i zaista su rijetki gradovi ĉija historija broji toliko veliki broj požara kao sarajevska. Od požara bi stradao grad, dućani od kojih se živjelo, te bi propadale različite robe koje su bile namijenjene za prodaju, ali i privatne kuće i javni objekti. Kako se u ovom periodu najveći dio stanovništva bavio obrtom i trgovinom, tako se najviše i zarađivalo na ĉaršiji, koja je najviše stradala u požarima.

Jedan od najvećih požara koji je zadesio Sarajevo bio je prilikom upada princa Eugena Savojskog 23. oktobra 1697. godine, kada je grad pretrpio nezapamćeno uništavanje.²⁰³ Prema historijskim izvorima, Savojski je spalio kompletan grad i njegovu okolinu.²⁰⁴ Požar se javio iz Tašlihana, a osim šest džamija pod kubetom, Stare pravoslavne crkve na Varoši i vrlo malog broja kuća, sve je izgorilo.²⁰⁵ Nakon što je Eugen Savojski napustio Sarajevo, od prethodno izgrađenog grada koji je dosegao svoj vrhunac kad je rijeĉ o izgradnji i trgovini, ostalo je samo zgarište. Pri

---

²⁰¹ Matija Mažuranić: „Pogled u Bosnu, ili kratak put u onu Krajinu (uĉinjen 1839-40. po Jednom Domorodcu)“, 2012, 54.

²⁰² Kadić Rešad, *Posljednji Bašeskijin zapis*, (Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, El Kalem, 1997.), 221.

²⁰³ Ive Mažuran, „Bitka kod Sente i upad princa Eugena Savojskog u Bosnu do Sarajeva 1697.“, u: *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, (Osijek: Državni arhiv, 1991.), 123.

²⁰⁴ Ibid.

²⁰⁵ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 35.

povratku je rušio i palio sve što je ostavljao iza sebe.²⁰⁶ Najstariju vijest o ovom požaru, koji je u historiji Sarajeva ostao poznat kao jedan od najkatastrofalnijih, donose braća Brnjaković iz Sarajeva u pismu u kojem traže od Propagande fide u Rimu pomoć, navodeći kako je sve spaljeno i kako je kršćansko stanovništvo ostalo siromašno i odselilo.²⁰⁷ Jedna anonimna pjesma govori o uništenju bezistana i karavan-saraja nakon požara 1697. godine navodeći da: „Svak je zapao u misli da sebe spase, a nijesu gledali na imetak, posjed i dućane.“²⁰⁸

Stanje u Sarajevu nakon ovog požara bilo je izuzetno teško, a grad se sporo oporavljao. Osim objekata, u izvještaju bosanskog namjesnika Köse Halil-paše čak tri godine nakon požara, navodi se i da su, pored džamija i ostalih uništenih objekata, imami i mujezini izgubili živote, te da je oskudica bila u svemu pa čak i u papiru.²⁰⁹ U Sarajevu, od 108 bilo je samo 14 džamija koje su vakufi mogli finansirati, a ostatak vakufa je propao.²¹⁰ Tek što se grad uspio oporaviti, godine 1724. izgorio je jedan kazandžijski dućan, a onda je plamen zahvatio i okolne dućane, pa je izgorio i cijeli Kazandžiluk, Atari, Sarači do Gazi Husrev-begove džamije i Abadžiluk do Tabačkog mesdžida.²¹¹ Tek što bi se grad u određenoj mjeri oporavio, uslijedio bi novi požar. Jedan od najvećih koji je zadesio sarajevsku čaršiju jeste onaj iz 1852. godine kada je izgorio veliki dio grada od Ćumurija ćuprije, Hotel Centrala, Ferhadije, Hadži Durakove ulice, Stare pravoslavne crkve, Halvadžiluka, Baščaršije, Oprkanja, Bravadžiluka pa sve do rijeke Miljacke.²¹² Kasnije je ponovo izgorio Halvadžiluk, a Sarajevo se i godinama poslije borilo sa čestim požarima koji su ostavljali tragove ulicama sarajevske čaršije.

2.4.1. Sarajevska čaršija nakon provale Eugena Savojskog

Nakon provale Eugena Savojskog više ništa nije bilo isto. Izgorio je veliki dio sarajevske čaršije koja je u prethodnoj fazi doživjela najveći uspon. Nakon toga, dugo vremena se čaršija pokušavala oporaviti, a vrijeme je donosilo i druge nepravilike. Period obnove, bez obzira na želju i napore stanovništva, trajao je dugo.

Postoje dva dokumenta o stradanju sakralnih objekata u požaru koji je prouzrokovao upad Eugena Savojskog u Sarajevo. Dokumenti su pisani na osmanskim-turskim jeziku i čuvaju se u

---

²⁰⁶ Ive Mažuran, *Bitka kod Sente i upad princa Eugena Savojskog u Bosnu do Sarajeva 1697.*, 1967, 123.

²⁰⁷ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 35.

²⁰⁸ Ibid, 30.

²⁰⁹ Ibid, 36.

²¹⁰ Ibid.

²¹¹ Ibid.

²¹² Ibid, 37.

Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu.²¹³ Jedan dokument (popis) nalazi se u Hronici Muhamed-Enveri Kadića, svezak V, str. 66.i , a drugi je kao poseban dokument, br. D.²¹⁴ Nastali su nakon povlačenja Eugena Savojskog iz Sarajeva, a na osnovu pregleda komisije koju je sud imenovao po naređenju tadašnjeg bosanskog valije Halil-paše.²¹⁵ Ta dva dokumenta osim podataka o požaru u Sarajevu, daju i druge značajne podatke poput naziva sarajevskih mahala, džamija, mesdžida, tekija, medresa i mekteba, kao i njihovo brojno stanje u tom periodu, izvore njihovih prihoda, imena službenika i visinu njihovih plata.²¹⁶ Ono što je vrlo važno za ovu temu jeste to da se iz dokumenta može zaključiti da su ljudi nakon povlačenja Eugena Savojskog, odmah popravljali i osposobljavali potrebne objekte, ne čekajući pomoć od Porte, a tek kasnije sačinjeni su ovi dokumenti (kao zahtjevi) i poslani u Carigrad.²¹⁷ U oba dokumenta upisane su džamija Havadže Duraka i džamija Muslihuddina Čekrekčije.

U prvom dokumentu iz Kadića hronike upisane su na sljedeći način: „Čekrekči Muslihuddinova džamija u istoimenoj mahali. Sada je u ispravnom stanju i u njoj se obavlja namaz. Plaća službenicima daje se iz mukate dućana.“²¹⁸ i „Havadže Durakova džamija na Baščaršiji. Pošto je kupola bila pokrivena daskom, daska je izgorjela ali se u njoj i sada obavlja namaz. Međutim, neophodna je opravka. Imamu, hatibu i mujezinu plaća se dalje iz mukate vakifovih uvakufljenih milćeva.“²¹⁹

U drugom dokumentu (Dokument br. D.) navedeno je kako su nakon požara, džamije popravljene i sagrađene, pa su u trenutku pisanja u ispravnom stanju.²²⁰ Ovdje je samo navedena plata službenika i mjesto na kojem su se nalazile džamije, bez detaljnijeg opisa njihovog stanja.

U periodu koji se odnosi na vrijeme nakon pisanja vakufname pa sve do kraja 17. stoljeća, o Čekrekčijinoj džamiji nema pronađenih pisanih tragova, osim da je ostala skoro pa pošteđena od požara u odnosu na ostale džamije.²²¹ Kad je riječ o unutrašnjoj dekoraciji, istraživačkim radovima je ustanovljeno da postoje slojevi iz različitih perioda, od najstarijeg sačuvanog, koji se javlja na mihrabu, za koji se pretpostavlja da je i prvi slikani sloj koji datira iz 16. stoljeća, pa do posljednje

---

²¹³ Zejnil Fajić, „Stanje sakralnih prosvjetnih objekata u Sarajevu za vrijeme provale Eugena Savojskog“ u: *Anali Gazi Husrev- begove biblioteke*, knj. VII-VIII, (Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka, 1982.), 89.

²¹⁴ Ibid.

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ Ibid.

²¹⁷ Ibid.

²¹⁸ Ibid, 91.

²¹⁹ Ibid, 89.

²²⁰ Ibid, 96-97.

²²¹ Amra Hadžimuhamedović, „Čekrekčijina džamija-graditeljska cjelina“, 2004., http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2511 (15. 04. 2021.)

slikane dekoracije.²²² Također, kad je riječ o obnovi, pokrov kupole je bio olovni, a danas je to bakarni lim, a i na pokrovu munare je postavljen novi bakarni lim.²²³

Alemi koji se nalaze na kupoli i munari izrađeni su od bakarnog lima i urađeni su po uzoru na one koje je pravio upravo hadži Mustafa (on je pravio čekrke - strojeve i po tome dobio naziv Čekrekčija).²²⁴ Na kubetu ove džamije nalazi se mali točak, koji se okreće kad je vjetrovito.²²⁵ U narodu postoji predanje da je to napravio da budućim generacijama pokaže kako je on došao do novca kojim je podigao ovu džamiju.²²⁶ Iz te priče možda da bi se moglo pretpostaviti ne samo da je potražnja za zanatskim proizvodima bila jako velika, nego i da je Čekrekčija bio izuzetno dobar majstor, te uspijevaio sve što napravi prodati i pokazati kako je na pošten način zaradio novac.

Kad je riječ o Bašçaršijskoj džamiji, ono što je vrlo važno spomenuti za njenu obnovu jeste tarih koji svjedoči o obnovi i dekorisanju džamije iz 1866/1867. godine. Natpis glasi:

„Ovo privlačno mjesto popravio je najprije umrli Hadži Husejin,

A zidove objekta zatim lijepo ukrasio

Nakaš Fagin Mustafa.

Datum opravke je u hiljadu dvije stotine

Osamdeset i trećoj godini

Neka su za obnovitelja i nakaša najljepše molitve.

Godina 1283. “²²⁷

Bašçaršijska džamija prvenstveno je imala drvenu kupolu koja je u požaru 1697. godine uništena, a nakon požara je izgrađena kupola koja postoji i danas. Godine 1762. džamiju je o svom trošku prefarbao Mehmed-paša Muhsinović.²²⁸ Godine 1945. srušen je trijem sa tri kupole koji su bili u lošem stanju i napravljen je trijem sa drvenom krovnom konstrukcijom, i prekriven crijepom.²²⁹

---

²²² Amra Hadžimuhamedović, „Čekrekčijina džamija-graditeljska cjelina“, 2004., http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2511 (15. 04. 2021.)

²²³ Ibid.

²²⁴ Ibid.

²²⁵ Ibid.

²²⁶ Ibid.

²²⁷ Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafika Bosne i Hercegovine*, knjiga I, (Sarajevo: Publishing, 1988), 277-278.

²²⁸ Amra Hadžimuhamedović, „Bašçaršijska (Havadže Duraka) džamija, historijska građevina“, 2006, http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2856 (05. 04. 2021.)

²²⁹ Amra Hadžimuhamedović, „Bašçaršijska (Havadže Duraka) džamija, historijska građevina“, 2006, http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2856 (05. 04. 2021.)

Ako bi se mogla prepoznati i navesti bilo kakva pozitivna stvar koja se rodila zahvaljujući ovom požaru to bi bila nova arhitektonska rješenja. Osim uništenja i potrebe za obnovom, ova nesreća donijela je i neka nova razmišljanja, ideje i rješenja koja bi mogla biti od koristi u budućnosti, u sličnim situacijama kao što je bila ova. Pojavile su daire, koje su kako je dosada poznato, postojale samo u Sarajevu i objekti slični njima nigdje više nisu pronađeni. Radi nedostatka podataka, vrlo teško je navesti tačnu godinu nastanka daira. Zna se da su te daire postojale do 1894. godine.²³⁰ Daira koja se nalazila u Varoši uz Staru pravoslavnu crkvu vjerovatno je nastala prva (ako se uzme podatak da je nastajala nakon dogradnji na crkvi 1730. godine, iako bi mogao biti tačan i podatak da bi to moglo biti i nakon 1788. godine kad je crkva popravljena).²³¹ Daira u dvorištu Čekrekčijine džamije moguće da je nastala u drugoj polovini 18. stoljeća, jer je ime dobila po trgovcu koji je živio u prvoj polovini 18. stoljeća.²³² Za dairu u Halačima poznato je da je izgrađena malo prije 1776. godine. O dairi u Kundurdžiluku poznato je samo da je propala još 1879. godine.²³³ O nastanku Hadži Bešlijiine daire također nema podataka, ali je sigurno da su sve one nastale nakon spomenutog požara.

Husref Redžić je opisujući dućane spomenuo i daire kao vrlo korisne objekte zahvaljujući kojima je šteta u slučaju požara manja:

„Dućan, kao i stan, čovjek ne gradi za daleke nasljednike. Dućan je kao šator, danas ovdje, sutra - ko zna gdje, najčešće nestaje u požaru. Šteta nije suviše velika. Najveći dio robe je u kamenoj magazii.“²³⁴

2.4.2. Daire

Sarajevskoj čaršiji trebalo je dugo da se oporavi nakon požara, vremenom su se obnavljali uništeni objekti, ali i gradili neki novi, do tada nepoznati. Trgovina koja se iz dana u dan sve više razvijala i postajala dio svakodnevnice, tražila je i objekte u kojima bi se roba spremala, čuvala i skladištila. Daira je riječ arapskog porijekla i označava krug ili kružnicu.²³⁵ Zaseban skup trgovačkih magaza koje su predstavljale robna skladišta i nalazile se jedna do druge oko

---

²³⁰ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 16.

²³¹ Ibid, 18.

²³² Ibid.

²³³ Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, 1953, 265.

²³⁴ Husref Redžić, *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini*, 1983, 262.

²³⁵ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 16.

zajedničkog dvorišta, prekrivene zajedničkim krovom, nazivaju se daire.²³⁶ Također, ove magaze imaju i jedan zajednički ulaz u dvorište koje je u obliku pravilnog četverougla i opasano velikim zidom.²³⁷ Sve te magaze po dairama su uvijek prizemne, a zajednički krov im je na jednu vodu.²³⁸ Građene su kao i magaze uz dućane, a razlika je jedino u tome što magaze koje se nalaze u uglovima dvorišta imaju drugačiji raspored prozora iznad vrata koja su koso postavljena, dok su kod ostalih magaza prozori sa strane vrata.²³⁹ To je zato što magaze koje se nalaze u uglu dvorišta imaju samo onoliko lica koliko zahvataju vrata.²⁴⁰ Svi prozori magaza su okrenuti ka centralnom dvorištu koje magaze okružuju, po čemu su dobile i naziv „daire“.²⁴¹

Na ovim prostorima, ovakva skladišta evidentirana su jedino u gradu Sarajevu.²⁴² Međutim, ono što je zanimljivo jeste upravo to da se daire nigdje ne spominju prije 18. stoljeća, pa su se vjerovatno gradile nakon provale Eugena Savojskog i velikog požara koji je uništio Sarajevo, kako bi roba koja se skladišti bila sigurnija.²⁴³ Autor Hamdija Kreševljaković navodi kako u izvorima 16. i 17. stoljeća nije našao da se spominju daire, te kao dokaz njihovog nepostojanja u tom periodu navodi to da ih ni jedan putnik iz 17. stoljeća ne spominje, iako su ti putnici vrlo detaljno opisivali grad i dešavanja u gradu.²⁴⁴ Spomenuti visoki zid kojim su daire bile okružene, vjerovatno je služio kao odbrana od vatre kako bi se roba mogla sačuvati u slučaju ponovnih požara. U daire se ulazilo kroz velika gvozdена vrata koja su bila dovoljno velikih dimenzija da konj pod tovarom može ući.²⁴⁵ Pet već spomenutih dairi koje su se nalazile u Sarajevu postojale su do 1894. godine, kad je još jedan veliki požar zahvatio centar sarajevske čaršije.²⁴⁶

Za dairu koja se nalazila u Varoši uz Staru pravoslavnu crkvu (Slika 16.), smatra se da je nastala ili nakon dogradnji na crkvi 1730. godine, ili nakon 1788. godine kad je crkva popravljena.²⁴⁷ O godini njenog nastanka podatke daje jedino zid koji je dijelio dvorište crkve od ulice i dvorište daire, a nije stariji od 18. stoljeća.²⁴⁸ Ovu dairu Kreševljaković navodi kao najbolje

---

²³⁶ Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, 1953, 265.

²³⁷ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 16.

²³⁸ Ibid.

²³⁹ Ibid.

²⁴⁰ Ibid.

²⁴¹ Ibid.

²⁴² Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, 1953, 265.

²⁴³ Ibid.

²⁴⁴ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 16.

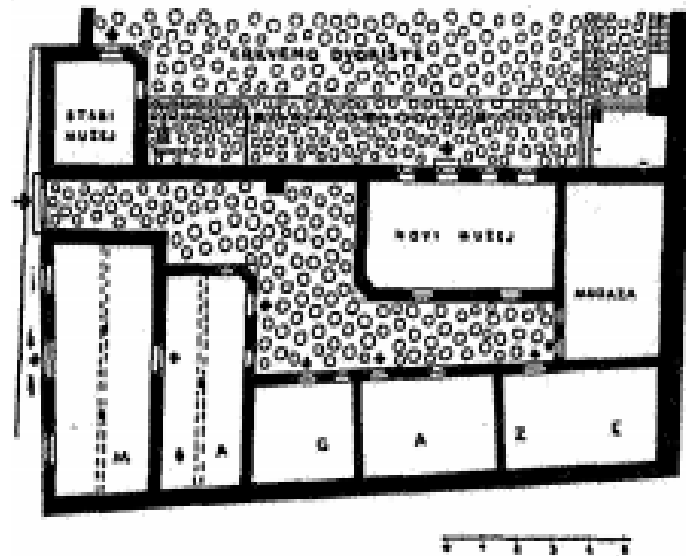
²⁴⁵ Ibid, 16.

²⁴⁶ Ibid.

²⁴⁷ Ibid, 18.

²⁴⁸ Ibid.

očuvanu od svih spomenutih. Jedna magaza ove daire pretvorena je 1939. godine u crkveni muzej, a za drugu se smatra da je najveća poznata magaza u dairama, duga 10 m a široka 5,5 m.²⁴⁹

Slika 16. Tlocrt daire uz Staru pravoslavnu crkvu u Sarajevu

O dairi u Kundurdžiluku poznato je samo da je propala još 1879. godine, a potpuno je uništena 1898. godine.²⁵⁰

Po trgovcu Hadži Gazanferu koji je živio polovinom 18. stoljeća, ime je dobila दौरa u dvorištu Čekrekčijine džamije.²⁵¹ Daura je imala desetak magaza, a njena prednja strana je srušena 1865. godine pri presijecanju ceste, dok je zapadni dio srušen oko 1906. godine, pa je od daire ostalo samo pet magaza.²⁵²

Hadžimuratovića दौरa u ulici Halači (Slika 17., Slika 18.) izgrađena je malo prije 1776. godine, od strane sarajevskog trgovca Hadži Ibrahima koji je podigao deset magaza na zemljištu Hadži Isaovog vakufa.²⁵³

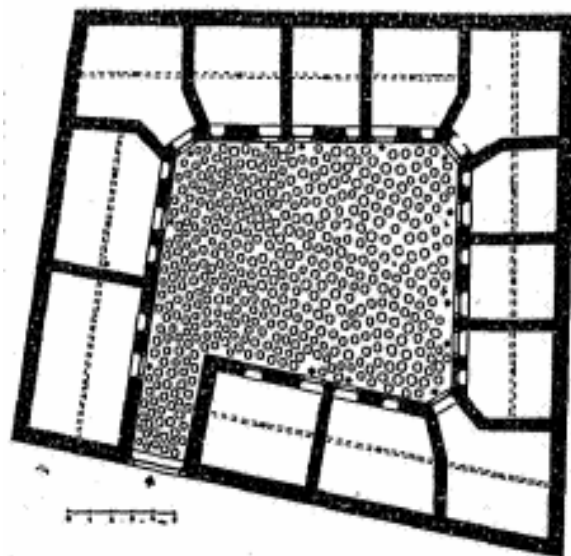
²⁴⁹ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 18.

²⁵⁰ Alija Bejtić, *Spomenici osmanlijske arhitekture u BiH*, 1953, 265.

²⁵¹ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 18.

²⁵² Ibid.

²⁵³ Ibid, 16.

Slika 17. Daira u Halačima-tlocrt

U ovoj dairi srušene su tri magaze do ulice, pa je samim tim narušen i njen prvobitni izgled.²⁵⁴ Godine 1900. su sagrađene tri nove magaze i nad njima stan, a vremenom su pregrađene još četiri magaze pa je u dairi bilo četrnaest magaza.²⁵⁵ Nakon smrti porodice Hadžimuratović, daire su restaurirane od strane Muzeja grada Sarajeva, pod vodstvom Juraja Neidharta.²⁵⁶

Slika 18. Ulaz u dairu u Halačima

Hadži Bešlijiina daira srušena je pri regulaciji rijeke Miljacke od Latinske ćuprije do Vijećnice, 1897. godine. Kao i o većini spomenutih daira, nema podataka o godini ili datumu kad je ova daira sagrađena.

²⁵⁴ Hamdija Kreševljaković, *Esnaft i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 17.

²⁵⁵ Ibid.

²⁵⁶ Ibid, 18.

2.4.3. Obnova Bašćaršijske i Čekrekčijine džamije

Kako je već spomenuto, ove dvije velike potkupalne džamije podignute su u samom centru Bašćaršije, Čekrekčijina džamija 1526. godine i Bašćaršijska ili džamija Havadže Duraka 1528. godine. Međutim, i one su u požaru koji je prouzrokovala provala Eugena Savojskog znatno stradale. Grad se, iako vrlo sporo, ipak iz godine u godinu oporavljao, pa je došao i red na obnovu ovih objekata.

U jednoj od rijetkih sačuvanih vakufnami, vakufnami Muslihuddina Čekrekčije, za koju se često navodi da osim što upoznaje sa vakufom ove džamije, unosi svjetlost pri izučavanju prošlosti grada Sarajeva, može se izdvojiti nekoliko citata koji vrlo dobro opisuju važnost i svrhu izgradnje džamija u ovom periodu. Iz prevoda Mehmeda Handžića treba spomenuti sljedeći citat: „...Kada čovjek umre prekine se njegov posao osim troga: nauke kojom se koristi, valjana djeteta koje mu dovu čini i trajne sadake”.²⁵⁷ U to vrijeme, ljudi koji su imali tu mogućnost, ostavljali su sadaku pomoću koje bi mogli da se obrazuju sinovi siromašnih a poštenih ljudi, te su na takav način iza sebe ostavljali „nauku“. Također, u ovom periodu bila je i vrlo zastupljena misao da: “Ko u ime Boga sagradi džamiju, Bog će njemu u džennetu podići kuću.”²⁵⁸ Vjerovatno radi tog vjerovanja, brojni bogati ljudi trudili su se ostaviti džamiju iza sebe, objekat u kojem bi se izvršavale vjerske dužnosti, a koji bi ostajao u spomen onima koji su ga izgradili, kao sjećanje. Tako su imućni ljudi radili dobra djela kako bi otišli u džennet, jer prema islamskom vjerovanju, džennetom će biti nagrađeni oni koji budu činili dobra djela u ovozemaljskom životu.

Bašćaršijska džamija je jednodobna potkupalna džamija sa otvorenim vanjskim trijemom koji je natkriven malim kupolama, i prigradenom kamenom munarom. Ovaj objekat ima približno kvadratnu osnovu, a masivni zidovi izrađeni su od krečnjaka.²⁵⁹ Džamija ima drveni pod. Svi volumeni vanjskog oblika džamije završavaju profiliranim, kamenim vijencima koji se pojavljuju na mjestima gdje je pokrov prepušten preko vertikalne ravni zida.²⁶⁰ Prvobitni pokrov džamije bio je od olova, a onda su kupole, kosi krovovi i krov munare izrađeni od bakrenog lima.²⁶¹ Centralni prostor džamije je presvođen kupolom koja se oslanja na tambur, koji je sa vanjske strane oktogonalnog, a sa unutrašnje strane cilindričnog oblika.²⁶² Ulazni portal Bašćaršijske džamije

---

²⁵⁷ Amra Hadžimuhamedović, „Čekrekčijina džamija-graditeljska cjelina, Bosna i Hercegovina“ 2004., http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2511 (01. 12. 2020.)

²⁵⁸ Amra Hadžimuhamedović, „Bašćaršijska (Havadže Duraka) džamija, historijska građevina“, 2006, http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2856 (01. 12. 2020.)

²⁵⁹ Ibid.

²⁶⁰ Ibid.

²⁶¹ Ibid.

²⁶² Ibid.

„izvučen“ je iz ravni džamijskog zida i dominira centralnim dijelom sjeverozapadne fasade.²⁶³ Vrata džamije su dvokrilna, drvena i ukrašena željeznim nitnama.²⁶⁴ Mihrab Bašćaršijske džamije sastoji se od sedmostrane niše čiji se otvor stepenasto završava stalaktitnim ukrasima koji se postepeno sužavaju, tako da zatvaraju udubljenje niše i završavaju se mihrapskom krunom na vrhu.²⁶⁵ Minber Bašćaršijske džamije je izrađen od kamena i nalazi se na jugoistočnom zidu, desno od mihraba.²⁶⁶ Mahfil džamije nalazi se na sjeverozapadnom zidu, a konstrukcija mu je drvena i oslonjena na četiri pravougaona drvena stupa sa kapitelima.²⁶⁷ Dvorište džamije ograđeno je kamenim zidom, na zapadnoj strani na kojoj se nalazi kapija, prema ulici Bašćaršija i na južnoj strani, prema ulici Bravadžiluk.²⁶⁸

Kako su vrijeme i okolnosti ostavili traga na objektu, bilo ga je nužno i obnoviti. Tako je 1762. godine Mehmed-paša Muhsinović izdvojio novac za novu zidnu dekoraciju enterijera, a 1945. srušen je trijem s tri kupole koji je bio u lošem stanju i napravljen je trijem sa drvenom krovnom konstrukcijom, prekriven crijepom.²⁶⁹

Džamija Muslihuddina Čekrekčije danas je najstarija sačuvana potkupolna džamija u Sarajevu. Objekat je sa tri strane okružen dućanima. Dvokrilna ulazna vrata izrađena su od hrastovog drveta.²⁷⁰ Lijevo i desno od ulaza nalaze se sofe od kojih se desna do 1999. godine koristila za uzimanje abdesta, a u kojoj se nalaze originalne niše usječene u masivne kamene zidove.²⁷¹ U produžetku lijeve sofe dograđena je jedna prostorija.²⁷² U desnom uglu, unutar centralnog džamijskog prostora, bili su izvedeni basamac, drveno stubište za pristup mahfilu ili galeriji koja se pruža čitavom unutrašnjom sjeverozapadnom stranom objekta.²⁷³ Molitveni prostor džamije ima izgled nepravilnog kvadrata. Tambur se iznutra vrlo malo primjećuje i njegov gornji rub u unutrašnjosti nije naznačen vijencem.²⁷⁴ Geometrijski centar kupole, u odnosu na visinski položaj tambura, pozicioniran je veoma nisko i ta „spljoštenost“ je razlog što Hamdija

---

²⁶³ Amra Hadžimuhamedović, „Bašćaršijska (Havadže Duraka) džamija, historijska građevina“, 2006, http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2856 (01. 12. 2020.)

²⁶⁴ Ibid.

²⁶⁵ Ibid.

²⁶⁶ Ibid.

²⁶⁷ Ibid.

²⁶⁸ Ibid.

²⁶⁹ Ibid.

²⁷⁰ Amra Hadžimuhamedović, „Čekrekčijina džamija-graditeljska cjelina“, 2004., http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2511 (01. 12. 2020.)

²⁷¹ Ibid.

²⁷² Ibid.

²⁷³ Ibid.

²⁷⁴ Ibid.

Kreševljaković pretpostavlja da je graditelj ovog objekta iz škole mimara Hajrudina.²⁷⁵ U centralnom džamijskom prostoru, zbog trošnosti i dotrajalosti drvenih elemenata urađena je kopija mahfila i ćursa od hrastovog drveta, po principu „novo po uzoru na postojeće“.²⁷⁶ Svi prozorski otvori na džamiji su originalni. Unutrašnjost džamije osvjetljavaju četiri kupolna prozora.²⁷⁷ Kupola, potkupolni prostor, prostor nad mihrabom i površine zidova prekriveni su ornamentima orijentalnih stilskih odlika.²⁷⁸ Kad je riječ o materijalu od kojeg je džamija građena i obnavljana, korišteni su tradicionalni materijali poput vapnenca i sedre, turske opeke (tavela), drveta, kovanog željeza, olovnog i bakarnog lima, a džamija je građena tradicionalnim tehnikama.²⁷⁹ Kao pokrov kupole se prvobitno koristio olovni, a danas je bakarni lim, a i pokrov munare je promijenjen, pa je postavljan novi bakarni lim.²⁸⁰ Sadašnji alemi na kupoli i munari izrađeni su od bakarnog lima i urađeni su po uzoru na stare.²⁸¹ U kasnijim periodima, obje džamije su prepravljane i obnavljane, a one i danas stoje na istim mjestima, poznavajući i čuvajući tajne života koji se odvijao na ovom prostoru, a koje još uvijek u potpunosti nisu otkrili ni naučnici ni literatura.

2.5. Vrijeme stagnacije

Za arhitekturu Sarajeva, 17. stoljeće u poređenju sa 16. stoljećem nije ponudilo monumentalne objekte.²⁸² Vjerovatno radi toga, teško da bi se bilo koja građevina nastala nakon 16. stoljeća mogla uporediti sa objektima nastalim tada. U tom periodu je sarajevska čaršija doživjela svoj vrhunac kad je riječ, ne samo o izgradnji, nego i društvenom životu. Nakon požara 1697. godine su znatno oštećena gotovo sva ostvarenja 16. stoljeća.²⁸³ Ovaj period obilježili su i brojni drugi požari koji su se desili nakon požara koji je prouzrokovao upad Eugena Savojskog u Sarajevo, ali i bolest koja je vladala. Sve to uzrokovalo je dugogodišnju stagnaciju, a tek što bi se čaršija oporavila uslijedila bi nova nepravilna.

---

²⁷⁵ Amra Hadžimuhamedović, „Čekrekčijina džamija-graditeljska cjelina“, 2004., http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2511 (01. 12. 2020.)

²⁷⁶ Ibid.

²⁷⁷ Ibid.

²⁷⁸ Ibid.

²⁷⁹ Ibid.

²⁸⁰ Ibid.

²⁸¹ Ibid.

²⁸² Vladislav Skarić, *Izabrana djela-Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije*, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1937.), 133.

²⁸³ Ibid.

Tako je nakon ovog požara, 1721. godine, pojavio se još jedan i uništio veći dio sarajevske čaršije.²⁸⁴ Nakon toga, 1724. godine se zapalio jedan kazandžijski dućan, a onda izgorili i dućani koji su se nalazili oko njega.²⁸⁵ Tada je izgorio cijeli Kazandžiluk, Atari, dio Sarača i dio Abadžiluka.²⁸⁶ Požari su zabilježeni i 1731, 1784, 1759, 1766, 1769, 1773, 1776, te 1780. godine.²⁸⁷ Od požara u 18. stoljeću najveće posljedice ostavio je požar iz 1788. godine, a onda i požar 1797. godine koji je bio posljednji u ovom stoljeću.²⁸⁸ Međutim, broj požara u sarajevskoj čaršiji i dalje je rastao, pa su zabilježeni požari i sljedećih godina: 1810, 1822, 1831. (požar u kojem je izgorio pored brojnih dućana i Kolobara han), 1842, 1848. (izgorio Halvadžiluk), 1852. (požar u kojem je izgorio najveći dio grada što ga zatvara crta povučena od Ćumurija ćuprije - Hotel Central, Ferhadija, Hadži-Durakova ulica, Stara pravoslavna crkva, Halvadžiluk, Bašćaršija, Oprkanj, pa Bravadžiluk na Miljacku), 1870, 1870, 1876 i 1878. godine.²⁸⁹ Osim čestih požara, Bašćaršija je u ovom periodu stagnacije zabilježio i poplave (1767, 1776, 1778, 1780, 1791, 1814.).²⁹⁰ Ovaj period obilježile su i zarazne bolesti koje su imale veliki utjecaj na smanjenje stanovništva, pa nakon ove faze sarajevska čaršija nije bila više ona čaršija poznata iz opisa putopisaca.²⁹¹ Pri ulazu okupacionih snaga, godine 1878. izgorio je veliki broj kuća i jedna džamija.²⁹² Nakon toga, historiju sarajevske čaršije 19. stoljeća prestaju pisati Osmanlije.

2.6. Kasnije intervencije

Dolazak Autro-Ugarske na ovaj prostor učinio je da Bašćaršija u svoju historiju upiše još jednu fazu. Bašćaršija nakon Osmanlija nije bila onakva kakvom je poznajemo danas, jer su se tu osim već spomenutih požara dešavala i naknadna rušenja, pregrađivanja, proširivanja i spajanja cesta potrebnih za neka nova dešavanja. U radu su već spomenute neke promjene koje se dešavaju vezano za ove ulice, međutim u ovoj fazi kasnijih intervencija promjene su i više nego značajne.

Za ovu fazu bitno je navesti jedan od najinteresantnijih ali i najmanje poznatih dijelova sarajevske čaršije, a to je dio između ulica Kasapi gornji, Bašćaršija i Halvadžiluk, a taj dio je obuhvatao i najniže dijelove Sagrdžija, Potoka i Kovača, te kontaktne dijelove Ćemaluše,

---

²⁸⁴ Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, 1958, 36-38.

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ Ibid.

²⁸⁷ Ibid.

²⁸⁸ Ibid.

²⁸⁹ Ibid.

²⁹⁰ Ibid, 39.

²⁹¹ Ibid, 40.

²⁹² Ibid, 38.

Kazandžiluka i Oprkanja, kao i proširenje oko sebilja, tvoreći jasno definisanu urbanističku cjelinu.²⁹³ Urbanističko-arhitektonska dešavanja u ovom dijelu čaršije bila su veoma burna, ali i presudna za budućnost kompletne čaršijske aglomeracije.²⁹⁴ Kad je Austro-Ugarska stigla na ove prostore, na Baščaršiji su se nalazile dvije grupe dućana, koje su formirale trougaonu prostornu formaciju, koju je nejednako dijelio uski krivudavi sokak čije ime nije zabilježeno.²⁹⁵ Najstariji podaci o tim objektima mogu se pronaći u prvom planu sarajevske čaršije (Slika 19.), koji je 1882. godine izdao Vojno-geografski institut iz Beča.²⁹⁶

Slika 19. Dio sarajevske čaršije ograničen ulicama Kasapi gornji, Baščaršija i Halvadžiluk

Ulica Telali, u obliku u kakvom je danas nije postojala prije 1863. godine, ali je te godine, spajajući istočni kraj Kračula i Oprkanja, jedan njen dio po naređenju bosanskog vezira Topal Osman-paše probijen kroz njegovu baštu.²⁹⁷ Tako je nastala cesta koja je povezivala Šeherčehajinu ćupriju i Mustaj-pašin mejdan sa Baščaršijom, a taj dio dobio je naziv Topal Osman-pašina džada,

²⁹³ Emir i Irma Fejzić, *Sarajevska čaršija-Od Mustaj-pašinog Mejdana do Telala*, 2018, 24.

²⁹⁴ Ibid.

²⁹⁵ Ibid.

²⁹⁶ Ibid.

²⁹⁷ Ibid, 32.

u narodu prozvan „Nova testa“.²⁹⁸ Kako je umjesto Kračula, uske i krivudave ulice, Topal Osman-pašina džada bila kraća i pogodnija za istočni prilaz gradu, sa Čaršijom i Kovačima, uz nju su izgrađeni i brojni hanovi i magaze.²⁹⁹

Slika 20. Dijelovi sarajevske čaršije koji su, nakon probijanja dijela od Čekrekčijine džamije do Ćemaluše srušeni

Nakon toga, došlo je do prosijecanja Nove teste (od 1941. godine ulica pod nazivom Telali) na dionici od Čekrekčijine džamije do istočnog početka ulice Ćemaluša.³⁰⁰ Upravo to bio je najznačajniji urbanistički zahvat koji je proveden na čaršiji tokom austrougarske vladavine i bez obzira na kompletnu proceduru planiranja, nije se moglo ni pretpostaviti koliki će značaj imati ti radovi za budućnost ovog prostora.³⁰¹ Prosijecanje Nove teste (od Čekrekčijine džamije do početka ulice Ćemaluša) urađeno je po liniji koja je po pravcu, po poziciji i po osnovnim karakteristikama

²⁹⁸ Emir i Irma Fejzić, *Sarajevska čaršija-Od Mustaj-pašinog Mejdana do Telala*, 2018, 32.

²⁹⁹ Ibid, 43.

³⁰⁰ Ibid, 57.

³⁰¹ Ibid.

do danas ostala gotovo ista.³⁰² Dijelovi sarajevske čaršije su, nakon probijanja ovog dijela Nove teste, porušeni u kratkom vremenskom okviru od oko šezdeset godina (Slika 20.).³⁰³

Dakle, dio Telala koji veže ulicu Baščaršija i Čekrekčijinu džamiju, s jedne, i Ćemalušu, s druge strane, prosječen je sredinom čaršije vjerovatno između 1891. i 1893. godine.³⁰⁴ Zahvaljujući kompletnoj Novoj testu, centralni dio sarajevske čaršije postao je mjesto na kojem se uvodi i odvija novi vid savremenog saobraćaja. Prvo je, zajedno sa Ćemalušom u taj dio grada uveden tramvaj, onda fijakeri, a zatim i putnički automobili, autobusi i kamioni.³⁰⁵ Zahtjevi za proširenjem i ispravljanjem ulica, postajali su sve češći, šireći se iz ulice na ulicu, a najviše se „stradale“ ulice u najbližem okruženju poput Kasapa gornjih, Sagrdžija, Potoka, Halvadžiluka i ulice Baščaršija.³⁰⁶ Već na kartama urađenim od 1901. do 1905. godine nema Trgovki između ulica Baščaršija i Halvadžiluk.³⁰⁷

Za kraj ovog poglavlja, može se reći da je svaki dio Nove teste, čak i zasebno posmatran, imao izuzetno veliki značaj kad je riječ o odvijanju saobraćaja, ali i za samu strukturu čaršije. Konačnim završetkom i zaokruživanjem u jednu cjelinu od Šehercéhajine ćuprije do ulice Ćemaluša, saobraćajnica nazvana Telalima postala je jednom od najznačajnijih gradskih saobraćajnica.³⁰⁸

---

³⁰² Emir i Irma Fejzić, *Sarajevska čaršija-Od Mustaj-pašinog Mejdana do Telala*, 2018, 43.

³⁰³ Ibid, 27.

³⁰⁴ Ibid, 56.

³⁰⁵ Ibid.

³⁰⁶ Ibid.

³⁰⁷ Ibid, 26.

³⁰⁸ Ibid, 57.

ZAKLJUČAK

Promjene su oduvijek bile sastavni dio ljudskih života, posljedica proticanja vremena, ali i obilježje kraja jedne i početka druge epohe. U periodu osmanske vladavine od malog srednjovjekovnog trga koji zatiče Isa-beg Ishaković, nastaje grad Sarajevo. Isa-beg Ishaković je prepoznao na ovom prostoru potencijale za razvoj trgovine, a pri tome shvatao koliko su hanovi važni za promet i trgovinu. Zbog toga je dao izgraditi Kolobara han. U relativno kratkom vremenskom razdoblju, Sarajevo postaje jedan od najvećih i najznačajnijih gradova na Balkanu. Prateći njegov urbani razvoj, postaje jasno da Sarajevo iskazuje osobine jednog osmanskog grada. Zlatno doba Sarajeva, tačnije period 16. stoljeća, sarajevsku kasabu pretvara u šehar. Tada se grade najznačajniji i najljepši objekti, koje podižu imućni ljudi, bogati trgovci i zanatlije. Oko prostora Baščaršije, u istom vremenskom periodu, nastaju dvije potkupalne džamije. To svakako govori o tome da je ovaj prostor kao jedino mjesto u Sarajevu gdje su toliko blizu jedna drugoj izgrađene dvije potkupalne džamije, izuzetno važan. Dakle, dvije džamije kao dva monumentalna objekta obilježavaju ulazak u prostor Baščaršije. Kao posljedica razvoja zanata javljaju se zanatski i trgovački objekti, dućani i bezistani. Trgovina postaje osnova zarade, a pored navedenih, grade se objekti druge namjene, poput hamama, mekteba i sebilja. Svi ti objekti grade se s razlogom obuhvatajući sve ono što je potrebno čovjeku u ovom periodu: objekti za molitvu, obrazovanje, posao i higijenu. Vrijeme i historijske okolnosti nisu poštedili ovaj prostor. Jedna od nepredvidivih okolnosti bio je požar prouzrokovan provalom princa Eugena Savojskog u Sarajevo. Provala Eugena Savojskog učinila je da čaršija više nikada ne bude ista, ali i ponudila novo arhitektonsko rješenje, daire. Nakon velike štete koju je prouzrokovao požar, dolazi do kratkog vremena uspona, obnove i gradnje. U ovom periodu obnavljaju se i dvije spomenute potkupalne džamije, koje su stradale u požaru. Za ublažavanje posljedica koje su ostajale nakon svakog požara trebalo je mnogo vremena, rada i finansijskih sredstava, posebno da se objekti poprave i vrata u prvobitno stanje. Nakon kratkog perioda obnove, nastupa period stagnacije kao posljedica velikog broja požara u relativno kratkom vremenskom razmaku, ali i zaboravljenih kasnoosmanskih urbanističkih intervencija kao što je probijanje Nove teste. Te intervencije u velikoj mjeri mijenjaju dotadašnji izgled Baščaršije, prilagođavajući ga potrebama modernog života. Svakim novim rušenjem ili propadanjem nekog objekta, ponekad zahvaljujući vremenu a ponekad zahvaljujući prirodnim katastrofama, mijenjao se onaj prvobitni, izvorni oblik. Ono što je jedanput sagrađeno, kasnije je moglo biti pretvoreno u nešto slično tome, ali nikada više u isto. Kontekstualiziranjem javljanja i nestajanja arhitektonskih zdanja, lakše je razumjeti promjenu tkiva Baščaršije. Baš kao što živo biće u životu prođe kroz različite periode odrastanja, tako je i ova urbana cjelina prošla kroz nekoliko

faza, a svaka od tih faza ostavila joj je nešto sebi svojstveno i upečatljivo. O zajedničkom djelovanju grada, ljudi i arhitekture najbolje svjedoče brojni putopisi stranih putnika, ali i bilješke domaćih ljudi, što svakako govori da je Bašćaršija uistinu živo tkivo.

LITERATURA

1. ANĐELIĆ, 1963.: Pavao Anđelić, „Trgovište, varoš i grad u srednjovjekovnoj Bosni (Prilog tipologiji naselja)“, *Posebni otisak Glasnika Zemaljskog muzeja „Arheologija“*, Sarajevo, Zemaljski muzej, 189-190.
2. BAŠESKIJA, 1997.: Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis (1746-1804)*, Sarajevo, Publishing
3. BEJTIĆ, 1953.: Alija Bejtić, „*Spomenici osmanlijske arhitekture u Bosni i Hercegovini*“, Prilozi za orijentalnu filologiju, Sarajevo, Orijentalni institut, 229-293.
4. BEJTIĆ, 1973.: Alija Bejtić, *Ulice i trgovi grada Sarajeva-topografija, geneza i toponimija*, Sarajevo, Muzej grada Sarajeva
5. BEJTIĆ, 1979.: Alija Bejtić, „Srednjovjekovni grad Hodidid bio je na Vratniku u Sarajevu“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo, Orijentalni institut, 107-147.
6. ČELEBI, 1976.: Evlija Čelebi, *Putopis - odlomci o Jugoslavenskim zemljama*, preveo Hazim Šabanović, Sarajevo, Svjetlost
7. DŽUMHUR, 2004.: Zuko Džumhur, *Nekrolog jednoj čaršiji*, Ljubljana, Mladinska knjiga
8. FAJIĆ, 1982.: Zejnil Fajić, „Stanje sakralnih prosvjetnih objekata u Sarajevu za vrijeme provale Eugena Savojskog“, *Anali Gazi Husref- begove biblioteke*, knj. VII-VIII, Sarajevo, 89-108.
9. FEJZIĆ, 2018.: Emir Fejzić i Fejzić Irma, *Sarajevska čaršija – Od Mustaj-pašinog Mejdana do Telala*, Sarajevo, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Sarajevu
10. FILIPOVIĆ, 2019.: Nenad Filipović, „Ibrahim-alemдар Pinjo, Jeftan Kovačević, i sarajevska izvozna trgovina preko Dubrovnika“, *Tragovi*, br. 5, Zagreb, Srpsko narodno vijeće- arhiv Srba u Hrvatskoj, 225-298.

11. KADIĆ, 1997.: Rešad Kadić, *Posljednji Bašeskijin zapis*, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, El Kalem
12. KREŠEVLJAKOVIĆ, 1938.: Hamdija Kreševljaković, *Džamija i vakufnama Muslihuddina Čekrekčije: prilog povijesti Sarajeva XVI stoljeća*, Sarajevo, Državna štamparija
13. KREŠEVLJAKOVIĆ, 1954.: Hamdija Kreševljaković, „Naši bezisteni“, *Naše starine II - Godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 233-244.
14. KREŠEVLJAKOVIĆ, 1958.: Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u starom Sarajevu*, Sarajevo, Narodna prosvjeta
15. KREŠEVLJAKOVIĆ, 1975.: Hamdija Kreševljaković, „Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini“, *Djela*, knj. VIII, Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Odjeljenje istorijsko filoloških nauka
16. KREŠEVLJAKOVIĆ, 1991.: Hamdija Kreševljaković, „Banje u Bosni i Hercegovini“, u: *Izabrana djela III – Banje, vodovodi, hanovi i karavansaraji...*, Sarajevo, Veselin Masleša, 7-93
17. MAŽURAN, 1991.: Ive Mažuran, „Bitka kod Sente i upad princa Eugena Savojskog u Bosnu do Sarajeva 1697.“, *Glasnik arhiva Slavonije i Baranje*, Osijek, Državni arhiv, 119-152.
18. MAŽURANIĆ, 2012.: Matija Mažuranić, „Pogled u Bosnu, ili kratak put u onu Krajinu (učinjen 1839.- 40. po Jednom Domorodcu)“, u: *Behar, Zemlja čeiĤa i kismeta-Strani putopisci o BiH*, Zagreb, KDBH „Preporod“, 52-55
19. MEŠIĆ, 2019.: Jasmin Mešić, *Šeher Sarajevo-fotomonografija grada*, Sarajevo, Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine
20. MUJEZINOVIĆ, 1998.: Mehmed Mujezinović, *Islamska epigrafska Bosne i Hercegovine*, knj. I, Sarajevo, Publishing

21. PRAVIDUR, 2012.: Andrijana Pravidur, "Firuz-begov hamam kao arheološki lokalitet / preliminarno izvješće", *Firduz begov hamam-revitalizacija arheološkog lokaliteta*, Nacionalni komitet ICOMOS u Bosni i Hercegovini, 17-36.
22. REDŽIĆ, 1983.: Husref Redžić, *Studije o islamskoj arhitektonskoj baštini*, Sarajevo, Veselin Masleša
23. SANKOVIĆ-SIMČIĆ, 2012: Vjekoslava Sanković Simičić, "Odabir pristupa revitalizaciji arheološkog lokaliteta Firduz/Firuz-begovog hamama u Sarajevu", *Firduz-begov hamam-revitalizacija arheološkog lokaliteta*, Nacionalni komitet ICOMOS u Bosni i Hercegovini, 9-16.
24. SKARIĆ, 1937.: Vladislav Skarić, *Izabrana djela - Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austrougarske okupacije*, Sarajevo, Veselin Masleša
25. ŠABANOVIĆ, 1951.: Hazim Šabanović, „Dvije najstarije vakufname u Bosni“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Sarajevo, Orijentalni institut, 6-36.
26. ŠABANOVIĆ, 1960.: Hazim Šabanović, „Postanak i razvoj Sarajeva“, *Radovi ANUBiH*, knj. XIII, Sarajevo, Odjeljenje istorijsko filoloških nauka, 71-114.
27. ZLATAR, 1996.: Behija Zlatar, *Zlatno doba Sarajeva*, Sarajevo, Svjetlost

Internet izvori:

1. HADŽIMUHAMEDOVIĆ, 2004.: Amra Hadžimuhamedović, *Nacionalni spomenici*, Čekrekčijina džamija-graditeljska cjelina, Bosna i Hercegovina: Komisija/Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika,
http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2511 (15. 04. 2021.)
2. HADŽIMUHAMEDOVIĆ, 2006.: Amra Hadžimuhamedović, *Nacionalni spomenici*, Bašćaršijska (Havadže Duraka) džamija, historijska građevina, Bosna i Hercegovina: Komisija/Povjerenstvo za očuvanje nacionalnih spomenika,
http://old.kons.gov.ba/main.php?id_struct=6&lang=1&action=view&id=2856 (15. 04. 2021.)

ILUSTRACIJE

Slika 1. Fejzić, Prikaz Bašćaršije, 2018, 46.

Slika 2. Bejtić, Približna rekonstrukcija arhitektonskog oblika Hodidida na Vratniku, 1979, 120.

Slika 3. Kolobara han, maketa

<https://www.facebook.com/StareSlikeSarajeva/photos/a.726972547396671/2595293967231177/>, 07. 07. 2021.

Slika 4. Kolobara han, <https://www.biserje.ba/tarih-kolobara-han-u-sarajevu/>, 07. 07. 2021.

Slika 5. Karta Bašćaršije,

<https://www.google.com/maps/search/bas%C4%8Dar%C5%A1ija/@43.8597163,18.426513,1130m/data=!3m2!1e3!4b1>, 28.06. 2021.

Slika 6. Kreševljaković, Krevet u Halvadžiluku, 1935, 205.

Slika 7. Fejzić, Jugozapadni ugao Čekrekčijine džamije na ulju nepoznatog autora, 2018, 114.

Slika 8. Pravidur, Nivo supstrukcije, hipokaustni sistem, 2012, 22.

Slika 9. Pravidur, Muški i ženski istočni dio hamama, 2012, 21.

Slika 10. Pravidur, Firuz-begov hamam: ženski i muški zapadni dio hamama s kapalukom, mejdanom i halvatima, 2012, 32.

Slika 11. Kreševljaković, Džamija Čekrekči Muslihuddinova u Sarajevu, 1938, 18.

Slika 12. Kreševljaković, Nacr Čekrekčijine džamije, 1938, 9.

Slika 13. Mešić, Sebilj, 2019, 44.

Slika 14. Mešić, Bašćaršija, 2019, 42.

Slika 15. Mešić, Detalji sa Bašćaršije, 2019, 46.

Slika 16. Bejtić, Tlocrt daire uz Staru pravoslavnu crkvu u Sarajevu, 1953, 263.

Slika 17. Kreševljaković, Daira u Halačima-tlocrt, 1935, 159.

Slika 18. Kreševljaković, Ulaz u dairu u Halačima, 1935, 19.

Slika 19. Fejzić, Dio sarajevske čaršije ograničen ulicama Kasapi gornji, Bašćaršija i Halvadžiluk 2018, 25.

Slika 20. Fejzić, Dijelovi sarajevske čaršije koji su, nakon probijanja dijela od Čekrekčijine džamije do Ćemaluše porušeni 2018, 27.